

NEW

G'AYRATJON TAJIBAYEV

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH

O'QUV QO'LLANMA

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

Namangan davlat universiteti

Tajibayev G'ayratjon Shovdorovich

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH

5112200 – Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til (ingliz tili), 5111400 – Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili), 5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma

Vodiy Media
Namangan
2020

UO'K : 372.881.111.1

KBK : 74.268.1

T – 06

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH. 5112200 – Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til (ingliz tili), 5111400 – Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili), 5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun. Tajibayev G'ayratjon Shovdorovich / o'quv qo'llanma. Namangan: Vodiy Media, 2020. – 204 b. ISBN 978-9943-4872-4-6

Taqrizchilar:

F.S.Azizova – O'zDJTU, Ingliz tili o'qitish metodikasi №2 kafedrasini mudiri, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

S.A.Misirov – NamDU, Ingliz filologiyasi fakulteti dekani, pedagogika fanlari nomzodi, dosent

Mazkur o'quv qo'llanmada respublikamizda boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'rganish va o'rgatish bilan bog'liq jarayonlar, o'quvchilarning yoshga oid psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olib ingliz tilining o'rganilishini muvaffaqiyatli va samarali tashkil etish yo'llari ochib berilgan. O'quv qo'llanmada boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining nazariy asoslari va innovatsion pedagogik texnologiyalari yoritilgan bo'lib, u 5112200- "Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til (tillar bo'yicha)", 5111400-"Xorijiy til va adabiyoti (tillar bo'yicha)", 5120100-"Filologiya va tillarni o'qitish (tillar bo'yicha)" bakalavriat ta'lim yo'nalishining "Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish" fanidan adabiyot sifatida tavsiya etiladi.

В этом учебном пособии рассматриваются процессы, связанные с обучением и изучением английского языка в начальных классах, которые необходимо принимать во внимание исходя из возрастных психофизиологических особенностей учащихся для улучшения эффективности обучения.

Также в данном учебном пособии описываются теоретические основы и инновационные педагогические технологии при обучении английскому языку в начальных классах. Это учебное пособие рекомендуется в качестве учебника направления бакалавриата по 5112200 «Иностранный язык в начальном и дошкольном образовании (по языкам)», 5111400-«Иностранный язык и литература» (по языкам)», 5120100- «Филология и обучение языкам (по языкам)».

This textbook describes the process of learning and teaching English language in the primary classrooms in Uzbekistan, discovers successful and effective ways of learning to take place, taking into account the psychological and physiological agefactors of teaching English to young learners. The textbook puts learning in the centre of the frame and describes the theoretical basis and innovative pedagogical technologies of the methodology of English language teaching in the primary classrooms, and it is recommended to study the subject of "Teaching English in the primary classrooms" in the direction of bachelor's education 5112200-"Foreign languages in preschool and primary education (English language)", 5111400-"Foreign language and literature (English language)", 5120100-"Philology and language teaching (English language)", as a textbook.

*O'quv qo'llanma Namangan davlat universiteti kengashining 2019-yil
11-dekabrda gi 4-sonli yig'ilish qarori bilan nashrga tavsiya etilgan*

ISBN 978-9943-5919-1-2

© «Vodiy Media» nashriyoti

© Tajibayev G'ayratjon Shovdorovich, 2020

Mundarija

Kirish	5
BIRINCHI QISM. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING TA'LIMSHUNOSLIK ASOSLARI	
1.1. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitish konsepsiyalari	6
1.2. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish tamoyillari	11
1.3. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'quv fanining xususiyatlari	16
1.4. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning maqsad va vazifalari ...	29
1.5. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish vositalari	37
IKKINCHI QISM. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING TILSHUNOSLIK ASOSLARI	
2.6. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining lingvistik asoslari	48
2.7. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining psixolingvistik asoslari	58
2.8. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining sotsiolingvistik asoslari	74
2.9. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun sotsiolingvistik material tanlash xususiyatlari	78
2.10. Sotsiolingvistik materialni tanlash birliklari va prinsiplari	88
UCHINCHI QISM. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI	
3.11. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning psixolingvistik aspekti	105
3.12. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning yoshga oid xususiyatlari	112
3.13. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining psixologik asoslari	120
3.14. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'rganish usullari	134
3.15. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	139

**TO'RTINCHI QISM. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ
TILINI KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH
METODIKASI**

4.16. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishga kommunikativ yondashuv	143
4.17. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish mashqlari va ulardan foydalanishning innovatsion pedagogik texnologiyalari	152
ILOVALAR	173
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	192

KIRISH

Mamlakatimizda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi xorijiy tillarni boshlang'ich sinflarda va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Ingliz tili boshlang'ich ta'limga o'quv predmeti sifatida kiritildi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi.

Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitishning zamonaviy maqsad, mazmun va texnologiyalarini takomillashtirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ingliz tili o'qitish amaliyotida to'plangan an'anaviy va xorijiy tajribalarni umumlashtirishga xizmat qiluvchi o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi oqibatida mazkur soha uchun pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida yetarlicha samaradorlikka erishilmayapti.

Muallif yuqorida bayon etilgan muammolarni bartaraf etish, ya'ni mazkur ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, amaliyotchi o'qituvchilar, pedagog kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash kurslari tinglovchilari uchun maxsus o'quv qo'llanmani yaratish mas'uliyatini o'z zimmasiga olishga jurat etdi.

Qo'lingizdagi kitob chet el (V.A.Skot va L.X.Yeterberg 1990; S.Xalivel 1993; J.Mun 2000; N.D.Galskova va Z.N.Nikitenko 2004; L.Kamerun 2005; T.Gordon 2007; N.A.Gorlova 2010; A.Pinter 2011) va mamlakatimiz nashriyotlarida chop etilgan darslik va qo'llanmalar hamda milliy maktablar tajribasi yoritilgan metodik manbalarga asoslanib yaratildi.

BIRINCHI QISM

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING TA'LIMSHUNOSLIK ASOSLARI

1.1. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitish konsepsiyalari

Kalit so'zlar: *konsepsiya, Kritik Davr Gipotezasi, kommunikativ kompetensiya, madaniyatlara muloqot, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim*

Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 60 foizi ikki yoki undan ortiq tillarda so'zlasha olishi barchaga ma'lum. Jahonda globallashtirish jarayonlarini tezlashtirish, erkin bozor munosabatlariga o'tish va ishlab chiqarishga yuqori texnologiyalarni joriy etishning rag'batlantirilishi «lingvistik kapital»ga, ya'ni chet tillarni (ayniqsa, ingliz tilini) mukammal egallagan mutaxassislarga ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish/o'rgatish yoshini qisqartirish tajribasi ommalashib bormoqda. Bunga «the younger the better / early is better» mazmunidagi tushunchaning keng tarqalganligi sabab bo'ldi. Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturiga ingliz tilini kiritish qarori quyidagi xulosalarga asoslanib ma'qullangan:

Critical Period Hypothesis states that there is a limited developmental period during which it is possible to acquire a language, be it L1 or L2, to normal, native-like levels. – Kritik Davr Gipotezasi ona tili bo'ladimi, chet tildi, chet tilda tabiiy nutqqa yaqin darajada egallanishi mumkin bo'lgan chegaralangan rivojlanish davri mavjudligini ta'kidlaydi.

... kichik yoshdagi bolalar yaxshiroq va osonroq o'rganishadi.

...uzoqroq o'rganish davri maktab ta'limi yakuniga qadar malakalarning yuqoriroq darajada egallanishiga olib keladi.

Chet til, xususan, ingliz tilini kichik yoshdan o'rganish va o'rgatish ham o'z tarixiga ega. Kichik yoshdan ingliz tili o'rganish va o'rgatish dastlab yuqori tabaqa

oilalarda tajriba qilingan bo'lsa (Anna-and-the-King-of-Siam), 1950-yillarda AQSH va Yevropa mamlakatlarida ommaviy tus oldi va o'n yil ichida «Foreign Language in Elementary School» dasturi asosida ta'lim oluvchi o'quvchilar soni bir millionga yetdi. Fransiya, Shvetsiya va Gollandiyada esa 1950-yillar o'rtalarida «English without a book» dasturi asosida ingliz tili 3-sinfdan o'qitila boshlandi.

1997-yil fevral oyida Grats (Avstriya) shahrida Zamonaviy tillar Yevropa markazi (ECML) boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish muammolariga bag'ishlangan «Foreign Language Education in Primary Schools» mavzusida xalqaro seminar, 1997-yil aprel oyida Vorvik (Angliya) shahrida «Warwick Euroconference on Teaching of Foreign Languages in European Primary Schools» mavzusida, 1998-yil yanvar oyida Grats shahrida «Foreign language education in primary schools - an international concern to be implemented in national contexts» mavzusida, 1999-yil Brussel (Belgiya)da ingliz tili ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash borasida amalga oshirilgan loyihalar muhokamasiga bag'ishlangan anjuman (Stimulating language learning: The European Label), 2007-yil Gersen nomidagi davlat pedagogika universitetida (Sankt-Peterburg) boshlang'ich sinflarda chet tillarni o'rgatish/o'rganish metodlari va pedagoglar tayyorlash muammolariga bag'ishlangan (Early Foreign Language Education) xalqaro seminar, 2008-yil Bangalor (Hindiston)da boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish xalqaro tajribalarni ommalashtirishga bag'ishlangan (The Way Forward: Learning from International Experience of TEYL) xalqaro konferensiya o'tkazildi.

2013-yil Moskva (Rossiya)da «Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti: an'analar va innovatsiyalar» mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada ham boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tili o'qitish metodikasining dolzarb muammolari muhokama etildi. Yuqorida qayd etilgan seminar va konferensiyalarda boshlang'ich ingliz tili ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning: a) psixologik asoslari I.A.Zimnyaya (1991), D.M.Singlton (1995), D.Singlton va L.Ryan (2004),

Z.Dorney (2005), P.M.Laytboun, N.Spada. (2006), A.P.Sinelnikov (2009), M.Villiams, R.L.Bedn (2010); b) pedagogik asoslari V.A.Skot, L.X.Yetrberg (1992), S.Xallivel (1993), K.Grant (2002), J.Mun (2005), S.Xorner, V.Rif (2007), A.Pinter (2011), D.Veil, A.Faunteyn (2011); d) metodologik asoslari N.D.Galskova, Z.N.Nikitenko (2004), L.Kamerun (2005), K.T.Linz, D.Nyunen (2005), N.A.Gorlova (2010) kabi olimlar tomonidan nashr ettirilgan adabiyotlarda atroflicha yoritilgan.

Sohaga oid adabiyotlarning qisqacha sharhidan ma'lum bo'ladiki, tadqiqotlar turli ta'lim sharoitlarida olib borilgan. Shuningdek, ayrim tadqiqotlarda kichik yoshdagi ingliz tili o'rganuvchilar sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari nazarda tutilgan bo'lsa, ayrimlarida 5 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarga ingliz tili o'qitish jarayomi tadqiqot ob'yekti sifatida tanlangan.

Yuqoridagi adabiyotlarda «konsepsiya» atamasi turli tushunchalarni ifodalaydi. Konsepsiya – ilmiy g'oya(lar) ma'nosida ishlatiladi va ta'lim jarayonining har bir nuqtasida xorijiy tillarni o'qitish strategiya va taktikalarni belgilab beradi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda ingliz tilini o'qitish metodikasi «(Inter)Cultural Awareness», «Language Awareness» va «Humanity» ta'lim konsepsiyalari asosida rivojlantirilmoqda.

(Inter)Cultural Awareness – Madaniyatlararo muloqot konsepsiyasi dastlab Germaniyada shakllantirildi va qisqa vaqtda g'arb mamlakatlarida ommalashdi. Ushbu konsepsiya asosida ingliz tilini muloqot vositasi sifatida o'rgatish emas, balki o'quvchini umumiy va nutqiy rivojlantirish, ya'ni uni ingliz tili va o'zga madaniyatga qiziqtirish, unda kundalik hayotda duch kelish mumkin bo'lgan tilga e'tiborli munosabatda bo'lish va integratsiyalashayotgan Yevropadagi turmush sharoitlariga moslashish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish maqsadi yotadi. Shu sababdan ham ushbu konsepsiyada ingliz tili ta'limining mamlakatshunoslik jihatiga ustuvor ahamiyat qaratilgan.

O'yin tarzida tashkil etiladigan ta'lim jarayoni va mazmuni bolalarni tili o'rganilayotgan mamlakat urf-odatlarini hamda an'analari bilan tanishtiradigan she'r va qo'shiqlardan iborat bo'ladi. Ushbu konsepsiya Yevropada «Qo'shni (qardosh) tilni o'rganish» nomini olgan bo'lib, mashg'ulotlar asosan ingliz tili sohiblari tomonidan olib boriladi.

Bundan tashqari, Yevropa mamlakatlarida o'quvchilarning migratsiyasi tez-tez sodir bo'ladi va ular ingliz tili muhitida ma'lum vaqt yashash imkoniyatiga ega. Shularni nazarda tutadigan bo'lsak, ushbu konsepsiyani Yevropadan uzoqda joylashgan va madaniy jihatdan farq qiladigan mamlakatlarda targ'ib qilish maqsadga muvofiq emas. Ingliz tilini muloqot vositasi sifatida o'rganish dunyoning hamma joyida barcha kishilar uchun ham bir xil ma'no kasb eta olmasligi, shu bilan birga, ta'lim usullarini shunchaki oson yo'l bilan «eksport» qilish mushkul ekanligi isbotlangan.

Chunki, *birinchidan*, ingliz tili sohibi bilan kommunikatsiya va interaksiyaga kirishishga ehtiyoj va imkoniyat mavjud bo'lmasa-da, tildan amaliy foydalanishni o'rgatish, ya'ni faqat «kundalik nutq vaziyati» va «kundalik turmush mavzusi» ustida ish olib borish maqsadga muvofiq emas.

Ikkinchidan, ingliz tili faqat bir mamlakatning, ya'ni Buyuk Britaniyaning emas, balki Amerika Qo'shma Shtatlari, Avstraliya, Kanada va boshqa qator mamlakatlarning ham davlat tili hisoblanadi. Davlat tili ingliz tili bo'lgan ushbu mamlakatlarda esa madaniyatlar farqlidir.

«*Language Awareness*» – konsepsiyasi «*Holistic approach*» nomi bilan ham ataladi va u ingliz tilini yangi bilimlarni egallash vositasi sifatida o'zlashtirilishi lozimligini targ'ib etadi. Ya'ni boshlang'ich ingliz tili ta'limining maqsadi ingliz tili vositasida hayot haqidagi yangi bilimlarni o'zlashtirishdir. Lekin M.Villiams va R.Bednar Vigotskiyning nutq rivojlanish ontogenezi haqidagi nazariyasini «*Hollstic approach*» deb nomlashni ma'qul ko'rishgan¹. Ularning taxminicha, Vigotskiy o'rganilishi lozim bo'lgan bilimni kichik qismlarga ajratib, malaka va

¹ Williams M., Burden R. L. *Psychology for language Teachers. A social constructivist approach* – L.: Cambridge University Press, 2010. – 40 b.

ko'nikmalar sifatida taqdim etish fikrini ma'qullamagan bo'lardi. Sababi Vigotskiy har qanday o'rganiladigan qismning asosini mazmun tashkil etishi lozimligini uqtiradi. Ushbu xulosa ta'sirida Yevropa mamlakatlari, Qo'shma Shtatlar va ingliz tili ikkinchi davlat tili bo'lgan mamlakatlarda CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi ommalashmoqda.

O'zbekistonda «*Humanity*» (*Shaxsga yo'naltirilgan*) konsepsiyasi qabul qilingan va unga muvofiq boshlang'ich ingliz tili ta'limida o'quvchiga ta'lim jarayoni va madaniyatlararo kommunikatsiya (muloqot)ning markaziy sub'yekti maqomi beriladi, uning qiziqish va ehtiyojlariga ustuvor ahamiyat qaratiladi. Ingliz tilida nutqiy faoliyat yuritish o'quvchi shaxsini shakllantirishga yo'naltiriladi, ya'ni o'rganilayotgan til sohibi yaratgan madaniy merosni o'zlashtirishga erishiladi. Tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv jarayonida o'quvchi oldin egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajribasini boyitadi.

O'quv-metodik topshiriqlar

1. Konsepsiya atamasiga kengroq ta'rif bering.
2. Kritik Davr Gipotezasi haqidagi ma'lumotlarni umumlashtiring.
3. Chet tillarni boshlang'ich ta'lim o'quv dasturiga kiritish qarorining maqsadlarini tushuntirib bering.
4. O'zbekistonda boshlang'ich ingliz tili ta'limining asosiy konsepsiyasini aniqlashtiring.
5. Ingliz tili o'qitish konsepsiyalarining bir-biridan farqini aniqlab oling.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar olly o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Birdsong D., Bialystok E., Hakuta K. Second Language Acquisition and the Critical Period Hypothesis. – L.: Lawrence Erlbaum associates publishers, 1999. – 182 p.

1.2. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish tamoyillari

Kalit so'zlar: *didaktik, umummetodik, tamoyil, autentik material, multisensor, nutq namunasi, korrelatsiya, yondashuv, verbalizatsiya, vizual, vositachi til*

Ta'lim tarbiya jarayoni didaktik, psixologik, lingvistik, metodik va boshqa qonuniyatlarga amal qiladi. Ularning ayrimlari barcha fanlar uchun umumiy bo'lishi mumkin. Bu qonuniyatlar ta'limning umumdidaktik tamoyili deyiladi. Boshqa qonuniyatlar esa ayrim fanlarni o'qitishga xos bo'lishi mumkin, masalan; ingliz tili o'qitish tamoyillari.

Tamoyil tushunchasi didaktikada hali to'la hal etilmagan. Agar bir guruh tamoyillar ta'lim jarayonining qonuniyatlarini ifodalasa, ikkinchi guruh tamoyillar qaysidir nutq faoliyatining turiga xos bo'lgan qonuniyatlarni ifodalaydi. uchinchisi esa til materialining qaysidir bo'limiga xos bo'lgan tamoyillardir. Oxirgisi maxsus tamoyillar deyiladi².

Tamoyil (prinsip) termini «asos bo'ladigan yo'l-yo'riq, qonun-qoida» ma'nosini ifodalaydi. Ye.I.Passov fikricha, «tamoyil – o'qitish jarayoni atalmish binoning poydevoridir»³.

Konsepsiya va tamoyillarning to'g'ri tanlanishi darsda tashkil etiladigan faoliyatning samaradorligini ta'minlaydi, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ushbu faoliyatga qiziqishlarini orttiradi.

Ilmiy manbalarda boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish konsepsiyalari va bir necha o'nlab tamoyil (printsip)larni olg'a surilgan. Masalan, Yevropa Ittifoqining Ta'lim va madaniyat tadqiqotlar dasturi doirasida 2005-2006 yillarda bajarilgan EAS 89/04, Lot 1 «Good Practice and Main Principles» mavzusidagi loyiha doirasida bajarilgan ilmiy tadqiqotda boshlang'ich ta'limda

² Saydaliyev S.S. Chet tili o'qitish metodikasidan ocherklar. – N : Namangan, 2004. – 78-b.

³ Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М.: Голоса-Пресс. 2010. – 640 с.

xorijiy tillarni o'qitishning asosiy tamoyillari muhimlik mezonini asosida quyidagi tartibda umumlashtirilgan:

- 1) mazmunli kontekst va o'quvchi yoshiga mos mavzu tanlash (didaktik);
- 2) ingliz tili o'rganishga ijobiy yondashish (pedagogik);
- 3) xolistik o'rganish (metodologik);
- 4) ingliz tili amaliy mashg'ulotlarida o'quvchilarning yoshga oid psixologik va jismoniy yetuklik darajalarini to'liq inobatga olish (psixolingvistik);
- 5) o'quvchilarni o'zgalarga nisbatan bag'rikenglik va turli qadriyatlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash (pedagogik);
- 6) vizual yondashuvga ustuvor ahamiyat bergan holda boshqa nutq analizatorlarining to'liq ishtirokida o'rganish (psixologik masalalarni metodologiyaga tatbiq etish);
- 7) ingliz tili o'rganishga motivatsiya uyg'otish (ichki turtkini qo'zg'atish) (psixolingvistik);
- 8) shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish (pedagogik);
- 9) nutq hosil qilinish uchun tinglab tushunish mashqlariga ustuvor ahamiyat qaratish (didaktik);
- 10) mashg'ulotlarni imkon qadar o'rganilayotgan chet tilda tashkil etish (pedagogik);
- 11) o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish strategiyalari va usullarini hisobga olish (didaktik).

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning didaktik tamoyillari

Ingliz tili o'qitish amaliyotida taklif etilgan qoidalar va qarashlar lingvodidaktik (tillar ta'limshunosligi) tamoyillar maqomida umumlashtirilgan va ilmiy asoslangan. Masalan, J.Jalolov nomlanishi va mohiyatida tafovutlar bo'lishiga qaramay, quyidagi didaktik tamoyillarni umumlashtirgan: tarbiyaviy ta'lim, ongillik, faollik, ko'rgazmalilik, sistemalilik (izchillik), individual yondashish. (bilimlarni) puxta o'zlashtirish, o'quvchi kuchiga moslik kabilar. N.A.Gorlova boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitishning didaktik

tamoyillarini quyidagicha umumlashtirgan: faollik, ko'rgazmalilik, o'quvchi salohiyatiga moslik, individual yondashish, sistemallik.

Ilmiy manbalarni o'rganib chiqib boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitishning didaktik tamoyillarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. O'quvchilarning ingliz tilini o'rganish usullari, strategiyalari va qobiliyatini inobatga olish.

2. Tinglab tushunish mashqlariga ustuvor ahamiyat qaratish.

3. Darslarda ma'noli kontekstlar va mavzuga oid nutq vaziyatlarini yaratish.

4. Mashg'ulotlarda texnik vositalardan keng foydalanilish.

5. O'quvchilarning yoshiga mos autentik materiallaridan foydalanish.

6. Nutq namunalari asosida ingliz tilini o'rgatish.

7. Mavzularni obrazlashtirish (gapiruvchi qo'g'irchoqlar yordamida).

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning psixolingvistik tamoyillari

Til o'rganish aqliy faoliyat bo'lganligi tufayli uning psixologik asoslari mavjud. Aqliy faoliyat ruhshunoslikda ilmiy jihatdan tekshiriladi. Shu munosabat bilan ingliz tilini o'qitishning psixologik tamoyillarini tadqiq etish ehtiyoji tug'iladi. Ilmiy manbalarda ingliz tili o'qitishning ikkita psixologik tamoyillari ishlab chiqilgan. Psixologik tamoyillar «verbalizatsiya» (o'zga til amalda faqat og'zaki nutq orqali o'rganiladi) va «korrelatsiya» (ingliz tili materialining muayyan chegarasi aniqlanadi, birinchi galda nutq malakalarini hosil qilish uchun mo'ljallangan til birliklari majmuyi shakllanadi) nomlarini olgan. Ingliz tilini o'qitishning tilshunoslik asoslari birmuncha tadqiq etilganligiga qaramay, metodika fanida ingliz tili o'qitishning lingvistik tamoyillari masalasiga kam e'tibor qaratilgan.

Metodika tamoyillari mohiyatini yoritishda psixologik va lingvistik qonun-qoidalarga suyanib ish ko'rildi va quyidagi psixolingvistik tamoyillar umumlashtirildi:

1. O'quvchilarning ingliz tili o'rganish, o'zlashtirishga motivatsiyasi (ichki turtkisi)ni oshirish.

2. Mashg'ulotlarda o'quvchilarning yoshiga mos jismoniy harakatlarini rag'batlantirish.

3. O'quvchilarni ona tili va o'rganilayotgan chet tilning o'xshash jihatlaridan xabardor etish.

4. O'quvchilarning vositachi til (metatil) tajribalarini rivojlantirish.

5. O'quvchilarni ona tili va o'rganilayotgan chet tilning aloqadorligidan foydalanishga o'rgatish.

6. O'quvchilarni o'rganilayotgan ingliz tili tuzilmasi bilan umumiy tanishtirish.

7. Individual yondashish, ya'ni o'quvchilarning xos xususiyatlari (har qaysi o'quvchining tabiati, nimalarga qodirligi, qiziqishi, kim bilan do'stlashishi, nimalarga salbiy munosabatda bo'lishi)ni inobatga olib psixo-pedagogik tadbirlar olib borish.

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning metodik tamoyillari

Ingliz tili o'qitish metodikasining, (a) umumiy (nutqiy yo'nalganlik, chegaralab va yaxlit o'rgatish, mashqlar bajarish, til tajribasini hisobga olish), (b) xususiy (nutq namunasi asosida ingliz tili o'qitish, til mashqi va nutq amaliyoti bog'liqligi, nutq faoliyati turlarining o'zaro bog'liqligi, og'zaki nutqning ilgarilashi, chet tilda tabiiy nutqqa yaqinlashish, ibtidoiy bosqichni jadallashtirish), (d) maxsus (grammatikani o'rgatish, leksikani o'rgatish, o'qishni o'rgatish va ingliz tili o'rgatishda nutq yozishni qo'llash) tamoyillari ishiab chiqilgan. Biz pedagogik tamoyillarni umumlashtirishda xorijiy tillarni bosblang'ich ta'limda o'qitishga kommunikativ yondashuvni nazarda tutdik.

1. Vizual yondashuv va multisensor (barcha nutq analizatorlarini to'liq qo'zg'atuvchi) o'rganishni tatbiq etish. Ya'ni o'quv materialini puxta o'zlashtirilishini ta'minlash maqsadida ko'rish, eshitish, harakat (nutq harakat va qo'l harakat) analizatorlari ishtirokida ko'plab mashq qilish.

2. Yaxlit (leksika, grammatika va talaffuzga oid til materialini yaxlitlligicha) o'rgatish.

3. Nutqiy yo'nalganlik (leksik, grammatik va talaffuz mashqlari nutq faoliyatini egallash maqsadida bajarish).

4. Nutq namunalari asosida ingliz tili o'rgatish.

5. Ona tili va bilingv o'quvchilarning ikkinchl tilini o'zlashtirishdagi til tajribalarini hisobga olish.

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning pedagogik tamoyillari

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning pedagogik tamoyillari o'zbek va rus tilidagi ilmiy manbalarda dadidaktik tamoyil sifatida mufassal bayon etilgan. Lekin xorijiy adabiyotlarda pedagogik tamoyil alohida tadqiq etiladi. Biz pedagogik tamoyillarni umumlashtirishda uch tildagi ilmiy manbalardan foydalandik.

1. O'sib kelayotgan avlodni har tomonlama kamolotga yetkazish. Ingliz tili vositasida o'zlashtiriladigan axborot va ingliz tili o'rganish mobaynida olinadigan aqliy va nutqiy ko'nikma hamda malakalar o'quvchilarni tarbiyalaydi.

2. O'quvchilarni o'rganilayotgan tildan foydalanishga rag'batlantirish.

3. O'quvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olish.

4. O'quvchilarni atrofda qilargalarga nisbatan bag'rikenglik va turli qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash.

5. Darslarda bilimlarning mustaqil fahmlab o'rganilishi uchun optimal vaziyat yaratish.

6. O'quvchilarda o'zlashtirish ko'rsatkichlarini mustaqil va o'zaro aniqlab borish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish.

7. O'quvchilarga o'z bilimlarini o'rganilayotgan tilda namoyon qilish imkoniyatini yaratish.

8. Darslarni kompetensiyalar egallanishiga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida tashkil etish.

O'quv-metodik topshiriqlar

1. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishda qo'llaniladigan tamoyillarni nomma-nom ayting.

2. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasi tamoyillari nechta va qanday guruhlarni tashkil etishini bilib oling.
3. Ayrim tamoyillar haqida o'z fikringizni bayon etishga tayyorlaning.
4. Vizual yondashuv va multisensor (barcha nutq analizatorlarini to'liq qo'zg'atuvchi) o'rganishni tatbiq etish bo'yicha o'z fikringizni asoslashga tayyorlaning.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Jalolov J.J. Ingliz til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Edelenbos P., Johnstone R., Kubenak A. The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners. Final Report of the EAC 89/04, Lot 1 study. 2006. – 196 p.
3. Ellis R. Principles of Instructed Language Learning. – Asian EFL Journal, 2005. – P. 10-26. Electron resource: <http://www.asian-efl-journal-AsianEFLJournal.TheEFLProfessionals'WrittenForum>. Access date: 4.06.2017.

1.3. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'quv fanining xususiyatlari

Kalit so'zlar: *ta'lim sharoiti, til tajribasi, til o'rganish, til o'zlashtirish, tashabbusli nutq, mutanosiblik*

Ta'lim tizimidagi boshqa fanlardan ingliz tilining farqi bir paytning o'zida, uning ham ta'lim maqsadi, ham ta'lim vositasi ekanligida namoyon bo'ladi. Ingliz tilida nutqiy malakalar (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv)ni egallash ta'limdan ko'zlanadigan maqsad bo'lishi bilan birga, o'rganilayotgan til yangi va foydali axborot olish, yetkazish vositasi maqomini ham oladi.

Ingliz tili o'quv predmetining xususiyatlarini yoritishda unga turlicha yondashishlar mavjud. Tadqiqotchilar chet tilning didaktik, psixologik, amaliy

(funksiyaviy), ta'limiy-tarbiyaviy asoslaridan kelib chiqib fikrlar bayon etishgan (I. V. Raxmanov, V. S. Setlin, J. J. Jalolov, T. Q. Sattorov, S.S. Saydaliyev va b.). Bir guruh metodist-olimlar o'quv predmetlarini tasniflashda ularning didaktik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashganlar (A. A. Mirolyubov, I. V. Raxmanov, V.S. Setlin). Birinchi guruhni fan asoslarini o'rgatadigan tabiiy va ijtimoiy (fizika, ximiya, tarix va b.) fanlar tashkil etadi. Uning birinchi xususiyati – o'quvchilar ongida fan haqida to'g'ri tasavvur va tushunchalar hosil qilish uchun xizmat qiladi.

Yana bir xususiyati shundan iboratki, fan asoslarini o'qitish jarayonida shakllantirilayotgan ko'nikma va malaka fan sistemasiga bo'ysundirilgan bo'ladi. O'quv predmetlarining ikkinchi guruhiga ko'nikma va malakani oshirishga qaratilgan (ashula, musiqa, jismoniy tarbiya va b. fanlarni kiritish mumkin. Ularning asosini muayyan umuminsoniy faoliyat amaliyoti tashkil etadi. Tadqiqotchilar ingliz tilini har ikki toifa o'rtasidagi o'quv predmeti deb hisoblaydilar, bilim va malakani shakllanishiga xizmat qiladi degan fikrni ilgari suradilar.

Taniqli metodistlardan T.Q.Sattorov ingliz tili predmetini quyidagi pedagogik-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tasniflaydi:

1. Ona tili va ingliz tilida muloqot uchun nutqiy muhit keskin farq qiladi. Darsdan tashqari paytlarda o'quvchida ingliz tilida muloqot qilish uchun muhit deyarli mavjud emas. Ona tili uchun doimo tabiiy muhit mavjuddir.
2. Ona tili insonning kundalik faoliyatiga singib ketadi. Ingliz tili uchun esa bunday imkoniyat mavjud emas. Ingliz tili darslarida o'quvchilarga muloqotni o'rgatish maqsadida sun'iy nutqiy vaziyatlarni vujudga keltirish zarur.
3. Inson bolasi tevarak-atrofnii ona tili yordamida idrok etib tushunadi va kishilar bilan muloqotga kiradi. Ingliz tilini o'rgatishda ahvol umuman o'zgacha. Tilning talaffuz, grammatik va leksik tomonlari o'rganiladi, ingliz tilida fikr bayon etish va idrok etib tushunish amaliy maqsad maqomini oladi.

T.Q. Sattorov bilim va malakaning o'zaro munosabati nuqtayi nazardan o'quv predmetlarini (a) bilim va nazariya beruvchi fanlar (tarix, adabiyot, geografiya); (b) amaliy malakani shakllantirishga yo'naltirilgan fanlar (rasm, mehnat ta'limi, jismoniy tarbiya) kabi guruhlarga tasniflaydi. Bu borada ingliz tili o'qitish umumiy metodikasi mualliflarining fikriga qo'shiladi va ingliz tilini yuqoridagi ikki guruh o'rtasidagi predmet deb hisoblaydi.

O'quv predmetlarining funksiyaviy, ta'limiy-tarbiyaviy xususiyatlaridan kelib chiqib tasniflash hollarini ham ilmiy-tadqiqotlarda kuzatishimiz mumkin. Taniqli metodistlardan J.J. Jalolov, S.S. Saydaliyevlar barcha o'quv predmetlarini shartli ravishda quyidagicha tasniflashgan: a) fan asoslaridan saboq beradigan o'quv predmetlari (ximiya, biologiya, fizika, matematika, tarix); b) tarbiya berishga qaratilgan o'quv predmetlari (rasm, musiqa, ashula); d) amaliy faoliyatni o'rgatadigan o'quv predmetlari (jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi); e) tilga oid o'quv predmetlari (ona tili, ikkinchi til, cbet til).

Fan asoslarini o'rgatuvchi predmetlarda o'quvchilarga ushbu sohaga oid bilimlar bayon etiladi. Tarbiyaviy yo'nalishdagi predmetlar o'quvchilarda nafasot va go'zallikni tarkib toptiradi. Faoliyatni o'rgatish predmetlari jismoniy chiniqish, mehnat qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Lingvodidaktikaning ob'yekti bo'lgan tilga oid o'quv predmetlarini tahlil etganda, ular orasida o'xshashlik va keskin farqlar borligi namoyon bo'ladi. Tillar orasidagi umumiylik shundan iboratki, har uchalarini o'rganishda ham o'quvchi nutq faoliyati hilan mashg'ul bo'ladi. Ushhu tillarda shakllangan ko'nikma va malakalar tufayli boshqa fan va sohalarga oid bilim (axborot)lar o'zlashtiriladi, boshqacha aytganda, tilga oid o'quv predmetlari muloqot (kommunikativ) vazifasini bajaradi.

Maktab sharoitida ona tili, ikkinchi til va ingliz tili amaliy (kommunikativ), ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyatga ega bo'lsa-da, ushbu funksiyalarni bajarish me'yori (miqdor va sifat ko'rsatkichlari) har bir tilda turlichadir. Masalan, "Ona tili"ni o'rganish chog'ida amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar bir xilda ro'yobga chiqadi. Ingliz tilida esa

muloqot, amaliy qo'llash yetakchi funksiyani bajaradi, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar unga bog'liq holda ro'yobga chiqariladi.

Ona tilini o'quvchi amaliy tarzda egallaydi. Ikkinchi tilda amaliy malakalar, avval, qisman hosil qilingan, nazariy bilimlar ona tilidagidan kamroq hajmda bayon etiladi, albatta. Ingliz tili o'rganishda esa qoida (oddiy nazariy bilim)lar amaliy ko'nikma va malakalarni egallashni tezlashtirish (intensifikatsiya) va yengillashtirish (optimizatsiya) maqsadlariga bo'ysundiriladi, o'quv jarayonida nutqiy amaliyot (kommunikatsiya) birlamchi vazifaga aylanadi.

Maktabda o'zbek, rus va ingliz tillarini o'qitishga qo'yiladigan dasturiy talablardan biri mazkur o'quv fanlari orasidagi aloqadorlikni ta'minlashga imkoniyat yaratishdir. Ta'limda o'quv fanlarining imkoniyatlarini birlashtirish ko'zlangan maqsadga erishishning asosiy yo'li sanaladi.

Sharoit tushunchasi qamroviga o'quv muassasasi turi (maktab), o'quvchining psixologik (yosh) xususiyati, til tajribasi, o'quv predmetiga ajratiladigan vaqt (dars soatlari) kiradi. Mazkur tushuncha J.Jalolov, G'.Rahimov, M.Djusupov va boshqalarning tillar ta'limshunosligi sohasidagi tadqiqotlarida ilmiy asoslangan. Ta'lim sharoitining birinchi tarkibiy qismi – o'quvchilarning yosh xususiyatlari va umumiy saviyasi tushunchasidir. Ta'lim sharoitining ikkinchi tarkibiy qismi – «til tajribasi» tushunchasidir. Ta'lim sharoitining navbatdagi tarkibiy qismi – ingliz tiliga ajratilgan «vaqt» (soatlar) tushunchasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, «Qaerda?» savoliga a) ingliz tili nutqiy muhiti bor yoki yo'q yerda o'rgatish (O'zbekiston Respublikasida ingliz tili sun'iy muhitda o'rgatiladi); b) umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'qitish tadqiqot ob'yekti sifatida tanlanadi. Kimlarga?» deganda a) (6)7-10 yoshgacha bo'lgan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ingliz tili o'rgatish; b) umumta'lim maktablarida uch til – o'zbek (ona) tili, ikkinchi (rus) til va ingliz tili (yoki boshqa til) o'qitiladi. Bu o'rinda o'quvchilarning uch tildan to'plagan til tajribalari e'tiborga olinadi. «Qancha vaqt?» deganda: a) o'quv rejasidagi haftalik va yillik mashg'ulotlar miqdori (1 sinfda haftasiga 2 soatdan, o'quv yilida 66 soat, II-IV sinflarda haftasiga 2 soatdan o'quv yilida 68 soat dars o'tiladi); b) intensiv

(jadallashtirilgan qisqa muddatli) yoki ekstensiv (vaqt e'tibori bilan cho'zilgan) sharoitda ta'lim berish (umumta'lim maktablarida ekstensiv ta'lim joriy etilgan) kabi tushunchalar nazarda tutiladi.

Ta'lim sharoiti tushunchasi ingliz tili ta'limida samaradorlikni ta'minlashda tabiiy sharoit, ingliz tili sohibi bilan kamida 1000 soat muloqotda bo'lish, o'qituvchining pedagogik mahorati, o'quvchining yoshga oid fiziologik, psixologik va bilish faolligi xususiyatlari, o'quv predmetiga ajratilgan vaqt hamda o'quvchilarning o'quv predmetiga nisbatan munosabati va o'rganish layoqati kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu omillar haqida kengroq tasavvur hosil qilish maqsadida ingliz tilining tabiiy sharoitda o'zlashtirilishi va sun'iy sharoitda o'rganilishini qiyoslab ko'ramiz:

Yazid – 8 yoshli Malayziyalik bola. U maktabda ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganadi. Maktabdan tashqarida u ingliz tilidagi reklamalar va yo'l belgilarini ko'radi, turli nutq vaziyatlarida ingliz tilida sodir bo'layotgan kommunikatsiya va interaksiyaning jonli guvohi bo'ladi. Uyda esa u bolalar uchun ingliz tilidagi subtitrli ko'rsatuvlarni tomosha qiladi. U o'qituvchisi va tengdoshlari bilan o'ziga tanish mavzularda ingliz tilida muloqot qila oladi.

Daniel – 8 yoshda, millati rus, Norvegiyada istiqomat qilayotgan rus oilasida tug'ilgan. Oslo shahridagi ayrim predmetlar ingliz tilida o'qitiladigan maktabning 3-sinfida o'qiydi. Maktabdan tashqarida u norveg va ingliz tilida yozilgan peshtaxtalar va reklamalarni ko'radi, ingliz tilida gaplashayotgan insonlar suhbatini tinglaydi. Shifoxonaga, do'konga, istirohat bog'iga borganida turli kash vakillari bilan ingliz tilida muloqot qiladi. Uyida ota-onasi bilan rus tilida gaplashadi, badiiy hamda multiplikatsion filmlarni norveg tilidagi subtitr yordamida muntazam ko'rib boradi.

Yunusbek – 9 yoshda, O'zbekiston Respublikasi Namangan viloyati Norin tumanidagi ingliz tili darslari haftasiga ikki soat (45 minut) o'tkaziladigan 34-maktabning 3-sinf o'quvchisi. U sinfxonadan tashqarida ingliz tilidagi biror ko'rsatkich, yo'l belgisi yoki reklamani juda kam ko'radi. ingliz tilida suhbatlashayotgan insonlarni deyarli uchratmaydi. U ingliz tilini ustozidan rag'bat

olish va ota-onasini xursand qilish uchun o'rganadi. U cheklangan miqdordagi leksik birliklar ishtirokida o'ziga tanish mavzularda juda sodda gaplar tuza oladi.

Xulosa chiqaradigan bo'lsak, birinchi va ikkinchi sharoitlarda chet tili muloqot vositasi sifatida o'zlashtirish uchun tabiiy muhit mavjud. Chunki *birinchidan*, vaqt cheklanmagan, *ikkinchidan*, jonli nutq vaziyatlarida axborotning to'g'ri talqin etilishini ta'minlovchi omillar mavjud, *uchinchidan*, o'rganilayotgan chet tilda muloqot qilmayotganturli ijtimoiy vaziyatlarga tushib qolish kuchli ehtiyoj va yuqori motivatsiyaga sabab bo'ladi, *to'rtinchidan*, o'rganilayotgan chet tilda e'tibor shaklga emas, mazmunga qaratiladi, ingliz tilijonli muloqotda tajribada sinab ko'rib, mustaqil fahmlab o'rganiladi. Eng asosiysi, fikr ifodalashga shaxsiy tashabbus ko'rsatiladi. Shu sababdan, tabiiy ta'lim sharoitida ingliz tili o'zlashtiriladi.

Uchinchi, sun'iy muhitdagi ta'lim sharoitda esa ingliz tili o'rganiladi. Ya'ni boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitish metodikasida til o'zlashtirish va til o'rganish atamaları farqlanadi. «*Ingliz tili o'rganish*» metodik termini ushbu tilda gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv ko'nikma va malakalarining egallanishi ma'nosini ifodalaydi.

Chunki, *birinchidan*, ingliz tilio'quv predmeti bo'lib, unga haftasiga ikki soat vaqt ajratiladi, *ikkinchidan*, o'rganilayotgan chet tilda muloqot qilishga sabab ham, ehtiyoj ham yo'q, *uchinchidan*, mazmunga emas, shaklga ustuvor ahamiyat qaratiladi va ingliz tilibo'yicha belgilangan (A1) darajaning ta'lim mazmunidan kelib chiqib, til materiali chegaralangan miqdorda maxsus metodik tayyorlanadi. *To'rtinchidan*, o'quvchi dastur va o'quv rejada belgilangan nutq mavzulari doirasida chet tilda gapirishga majbur bo'ladi.

Ta'lim sharoiti tushunchalardan kelib chiqib zamonaviy metodikada kichik maktab yoshida ingliz tilini tabiiy muhitda o'zlashtirish va uni maktab sharoitida o'rganilishining ob'yektiv qonuniyatlarini ilmiy jihatdan asoslovchi nazariyalar ishlab chiqilgan. Ushbu nazariyalar quyidagi jadvalda qiyoslanadi (1-jadvalga qarang):

Ingliz tilni o'zlashtirish va o'rganish nazariyalari

Nazariyalar	Mutanosiblik	Tillararo
Qiyoslash mezozi	Ingliz tili o'zlashtirish	Ingliz tili o'rganish
Mavqeyi	Qardosh xalq tili. qo'shni davlat tili. ikkinchi til	Chet til
Maqomi	SHaxsning ijtimoiylashuvi, tabiiy nutq vaziyatlarida muloqot va ayrim o'quv predmetlarini o'rganish vositasi	Ta'lim maqsadi va vositasi, o'qitish vositasi. ta'lim jarayonida muloqot vositasi
Motivatsiya	Ichki motivatsiya	Tashqi motivatsiya
Tashabbus	Jonli nutq vaziyatlarida to'satdan paydo bo'lgan fikrni ifodalashga shaxsiy tashabbus ko'rsatiladi	Rejalashtirilgan maxsus ssenariy asosida fikr ifodalash usullari o'qituvchi undovi bilan mashq qilinadi
Kompetensiyalar	Pragmatik kompetensiya sezilarli darajada yuqori o'zlashtiriladi	Kompetensiyalar teng o'rganiladi

– **mutanosiblik nazariyasi** – ona tili va ingliz tilini o'zlashtirish jarayonlari aynan o'xshash;

– **tillararo nazariya** – ta'lim sharoitining xos xususiyatlari ingliz tilini muvaffaqiyatli o'rganilishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikki nazariya ham didaktikaning onglilik tamoyili (nutq mazmunini tushunish va nutqning tarkibiy qismidagi til birliklarini anglab yetish)ga asoslanadi hamda ingliz tilini egallash jarayoni kognitiv va kreativ faoliyat sifatida talqin etiladi. Ingliz tili ta'limining samaradorligini ta'minlashda o'quvchilarning til o'rganishga layoqati va ishtiyoqi muhim omil sanaladigan ushbu nazariyalarni muxtasar sharhlashga o'tamiz.

Mutanosiblik nazariyasi (ing., – *identical*, rus – *identichniy, tojdestvenniy*, o'zb., – *aynan o'xshash, bir xil, birday*) tarafdorlarimning fikricha, ona tili va ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonlari bir xildir. Ushbu nazariyaga binoan tillararo interferensiya chetlab o'tiladi va nutq namunalari qism (fonema, grafema, morfema va so'z)larga ajratilmasdan yaxlit o'rganiladi.

Ingliz tili o'qitishga bunday yondashuv ingliz tilidan foydalanishga kuchli ehtiyoj mavjud bo'lgan muhitda yuqori samara beradi. Chunki ingliz tili elementlarini (tarkibiy qismlarini) o'zlashtirish jarayoni ona tilini o'zlashtirish jarayoni bilan aynan o'xshash (parallel), ya'ni avval nutqiy kompetensiyalar, keyin lisoniy kompetensiyalar yoki avval tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv, keyin fonetika, leksika, grammatikani o'zlashtirish izchilligida sodir bo'ladi.

Ma'lumki, ona tilini sof bo'lmasa-da, taqlidan o'zlashtirish jarayonida o'xshashlik (analogiya)ka amal qilinadi, o'quvchi qanday idrok etsa, shunday o'zlashtiradi va bilganiga monand gaplar (va so'zlar), til qonuniyatiga yot hosilalar yaratadi. Buni bolaning so'zdan foydalanishdagi omilkorligi, deb tushunish mumkin. Masalan, besh yoshli David ismli bola dadasining tug'ilgan kunda «*I'd like to propose a toast*» (Qadah so'zi aytmoqchiman), degan gapidan ilhomlanib, qo'lga finjon oladi-da; «*I'd like to propose a piece of bread*», deya mehmonlarni kuldiradi. Bunday holat mutaxassislar tomonidan muloqot qilishning insonga xos instinkti va kreativ til tajribasi, deb izohlanadi. Biz bunday vaziyatdagi tasodifiy nutqiy ifodani *tashabbusli nutq* deb nomlashni ma'qul topdik. Til tajribasi atamasi tadqiqotchilar tomonidan mukammal sharhlangan. Mutanosiblik nazariyasida ham ingliz tili ta'limining maqsadi o'quvchilar psixikasida til egallashning avvaldan shakllangan umumiy mexanizmlarini faollashtirish lozimligi targ'ib etiladi.

Tabiiy muhit mavjud bo'lgan xorijiy mamlakatlarda ingliz tili alohida predmet sifatida emas, balki boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan boshqa predmetlar bilan integratsiyalashtirilgan holda o'qitiladi, ingliz tilidagi autentik nutqni tinglab tushunish va o'quvchilarning o'zaro yoki o'qituvchi bilan og'zaki muloqotiga ustuvor ahamiyat qaratiladi.

Predmetlararo bog'lanish hozirda didaktika va o'qitish metodikasida bilimlar mazmuni bilan ilmiy bilish metodlarining mutanosibligiga asoslangan yaxlit sistema sifatida tushuniladi (M.N. Skatkin, I.D. Zverev, I.Ya. Lerner va b.). Predmetlararo bog'lanishga sistemali yondashish, uning tarkibi, tuzilishi hamda vazifalarini, uning boshqa tizim ob'yektlari (o'quv jarayoni, o'quv-tarbiyaviy faoliyat va h.k.) bilan munosabatini birgalikda ochib berishni taqozo etmoqda.

2012-yildan e'tiboran Daniya, Gretsiya, Islandiya va Turkiyadan tashqari barcha Yevropa mamlakatlarida hamda Filippinda ona tilidan tashqari fan asoslaridan saboq beradigan ayrim predmetlarni (M: Filippinda matematikani ingliz tilida o'qitish tajribasi) o'rganiladigan chet tilda o'qitish yondashuvi boshlang'ich ta'limga joriy etilib, chet (ingliz) til muloqot va ayrim predmetlarini o'rganish vositasi maqomida o'qitila boshlandi.

Hindiston, Keniya, Nigeriya, Janubiy Afrika, Malayziya kabi mamlakatlarda ko'pgina holatlarda maktab ta'limi to'lig'icha ingliz tilida olib borilmoqda. Natijada bunday holat ilg'or til siyosatiga mos kelmay qolishi, ona tilining maqomini susaytirishi va ingliz tilining «buzib ishlatilishi»ga sabab bo'lmoqda.

Tillararo nazariyaga muvofiq ingliz tili o'rganish jarayoniga ta'sir etuvchi barcha omillar hisobga olinishi lozim. Bu omillar ingliz tili o'rganuvchining yoshga oid (psixologik va bilish faolligi) xususiyatlari, ta'lim mazmuni va maqsadi hamda ularga muvofiq ishlab chiqilgan ta'lim vositalaridan iboratdir. Mazkur nazariyaga muvofiq ingliz tili o'rganish jarayonida o'quvchi til tajribasiga tayanib ingliz tilidagi kommunikatsiyaning yangi lisoniy tizimi «aralash/tillararo kod»ni shakllantiradi. Ya'ni ona tili tajribasi ikkinchi tilni o'rganishda, so'ngra ularning ikkovi ingliz tilini egallashda (tillararo transpozitsiya va interferensiya) ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdan, darslik va dasturlar tuzishda tillararo interferensiya va o'quvchining til tajribasi hisobga olinadi, ta'lim berishga mo'ljallangan qoidalar (oddiy nazariy bilimlar) amaliy ko'nikma va malakalarning egatlanishini tezlatish va soddalashtirish maqsadlariga bo'ysundiriladi. Ya'ni ayrim zaruriy qoidalar yoki nazariyalarning elementlari ingliz tili o'rganish jarayonini tezlashtirish va osonlashtirish maqsadida bayon etiladi.

Lekin N.Galskova va Z.Nikitenkolar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun darsliklar yaratilishida tillararo interferensiyaga ko'p e'tibor qaratilishi natijasida o'quvchilarning yosh xususiyatlari (ularning motivatsiyasi va ijtimoy-madaniy tajribalari) inobatga olinmayotganligini ta'kidlashmoqda.

Chunki ushbu nazariya asosidagi ta'limshunoslikda chet tilni bilish deganda, xatolardan xoli bo'lmasa-da, shu tilda gapirish/gaplashish, o'qish, tinglab

tushunish va yoza olish layoqatiga ega bo'lish tushuniladi. Xatolarning yo'qligi til va nutq materiali yod olinganligini anglatadi. Bu esa ingliz tili kommunikatsiya va interaksiya vositasi darajasida o'zlashtirildi, degan xulosaga olib kelmaydi. Aksincha, xatolar o'quvchining nutqiy faoliyat yuritish maqsadida ijod qilayotganligidan dalolat beradi.

Shuning uchun xatolardan qo'rqish kerak emas, aksincha, xatolar o'quvchining tildan muloqot vositasi sifatida foydalanishga harakat qilayotganligidan guvohlik beradi. Shuningdek, xatolar til materiali o'quvchi uchun qiyin ekanligini ham anglatadi, ya'ni xato qiyinchilik hosilasidir. O'qituvchi esa xatolarni tahlil qilishi va istiqbolda ularni bartaraf etish choralarini ko'rishi lozim. Ushbu nazariya asosida Rossiyada shaxsga yo'naltirilgan (lichnostno orientirovanniy podxod) va faoliyatga yo'naltirilgan (deyatelnostniy podxod) yondashuvlari asosidagi shaxs faoliyatiga yo'naltirilgan metod (lichnostno-deyatelnostniy metod) hamda faoliyatga yo'naltirilgan kommunikativ ongli yondashuv (deyatelnostniy kommunikativno-kognitivniy podxod) targ'ib va tatbiq etilmoqda. Faoliyat deganda, nutq faoliyati turlari nazarda tutiladi.

O'zbekistonda ingliz tili ta'limi ikkinchi tildagi axborot sohibini (kognizant) shakllantirishga yo'naltiriladi, ya'ni o'rganilayotgan til sohibi yaratgan madaniy merosning o'rganilishi ingliz tili ta'limining bosh maqsadidir. Ikkinchi tildagi axborot sohibi deganda, autentik muloqot vaziyatlarida o'zga madaniyat vakili bilan chet tilda adekvat muloqot qilish kompetentligiga ega shaxsni tushunish mumkin. Tilni o'rganish chog'ida o'quvchi lingvistik bilimlar to'plash bilan emas, balki nutqiy va madaniy malakalari (kompetensiyalari)ni oshirish bilan mashg'ul bo'ladi. Ingliz tili kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida o'rgatiladi.

Bu integrativ yondashuv Yevropa ta'limidagi «Content and Language Integrated Learning» yondashuvidan farq qiladi. Ingliz tili ta'limida kommunikativ-kumulyativ metod tatbiq etiladi. Muloqotdoshlarning bir-birini tushunishlari ingliz tilini bilishning asosiy mezoni hisoblanadi va shu sababdan

o'zaro tushunishga to'sqinlik qilmaydigan xatolarga vaqtincha ko'z yumish mumkin.

Tillararo nazariya asosidagi ingliz tili o'qitishning shaxsga va faoliyatga yo'naltirilgan kommunikativ yondashuvi o'quvchilarga imkon qadar tezroq va qo'rquvsiz jonli muloqotga kirishish imkoniyatini yaratadi. Xatolardan qo'rqmaslik, ta'lim mazmuniga jiddiy urg'u berilishi o'quvchilarning o'rganilayotgan chet tildan foydalanish ishtiyoqini kuchaytiradi.

Ushbu yondashuvga muvofiq ingliz tili o'rganish jarayoniga ta'sir etadigan a) o'quvchining psixologik va yoshga oid xususiyatlari; b) ona tili, rus tili va ingliz tili o'rtasida farq – tillararo interferensiya; d) ta'lim vositalari; e) ta'lim muassasasi; f) o'qituvchining mutaxassislik mahorati kabi barcha omillarning hisobga olinishi tavsiya etiladi.

Ma'lumki, ingliz tili tabiiy sharoitda muvaffaqiyatli o'zlashtiriladi. Geografik jihatdan olisda joylashgan va til sohibi bilan muloqatda bo'lish imkoniyati mavjud bo'lmagan ta'lim sharoitidagi ingliz tili o'rganish jarayonida amaliy maqsadga erishish murakkablashadi. Aynan shu vaziyat ingliz tili o'quv predmetini o'qitishda qator qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Shu sababdan o'quv jarayonini tabiiy muhitga yaqitlashtirish, darslarda tabiiy nutq vaziyatlarini yaratish yuzasidan izlanishlar olib boorish muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni:

– o'quv soatlarining miqdoriy chegarasini kengaytirish va maktabdan tashqarida ham ingliz tilidan muloqot vositasi sifatida foydalanish (zamonaviy aloqa vositalardan foydalanib horijlik tengdoshlar bilan muloqot qilish, multfilm va badiiy filmlar namoyish etish orqali) imkoniyatlarini kengaytirish;

– o'quvchilarni ingliz tili o'rganishga ichki turtki (motivatsiya)sini oshirishga hizmat qiladigan syujetli, rolli va didaktik o'yinlar tashkll etish;

– sinfxona interyerini devoriy ko'rgazmalar, kitoblar burchagi, o'quvchilar tomonidan yaratilgan turli albomlar va portfoliolar bilan jozibadorlashtirish orqali u yerda ingliz tilida muloqot qilish muhitini yaratish;

– ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, mini proyektlar, ertaklar sahnalashtirish orqali o‘quvchilarda o‘qituvchi bilan hamkorlikda ishlashdan zavqlanish tuyg‘ularini barqarorlashtirish.

Maqsad odatda mazmuni belgilaydi, ya’ni mazmun ta’lim chog‘ida o‘zlashtiriladigan o‘quv-metodik hodisa bo‘lsa, uning mahsuli erishiladigan maqsad sari olib boradi. Ingliz tili o‘qitishning amaliy maqsadi (nutq faoliyati turlarini egallash)da muayyan til materialini qo‘llash hamda til birliklari nutq ko‘nikma va malakalarining shakllanishida ishtirok etishda aniq chegaralar qo‘yish kabi metodik muammolar yechiladi.

Ta’kidlash joizki, o‘quvchilarning o‘rganish va o‘qituvchining o‘rgatish maqsadidagi intilishlari har doim ham o‘zlashtirishiga olib kelmasligi mumkin. Bunday hodisa aymiqsa ingliz tili o‘qitish jarayonida tez-tez kuzatiladi.

O‘qituvchining ingliz tili o‘rgatish borasidagi harakatlari va o‘quvchining ko‘plab mashqlar bajarishi natijasida ingliz tili belgilangan darajada egallanmasligi mumkin. Bunga sabablardan biri sifatida darslik yaratishda Yevropa tajribalariga taqlid qilinishi va ta’lim sharoitini inobatga olinmaganligini ko‘rsatish mumkin. Chunki ayrim darsliklarda nutqiy malakalarning egallanishiga hizmat qiluvchi mashqlarga ustuvor ahamiyat qaratilgan bo‘lsa, ayrimlarida tilga oid malakalar egallanishiga xizmat qiluvchi mashqlar miqdori sezilarli darajada ko‘p. Bizningcha ingliz tili o‘qitishda nutqiy va lisoniy kompetensiyalarning teng egallanishiga zamin yaratadigan bilim, malaka va ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi mashqlarning miqdoriy ratsioniga muhim ahamiyat qaratish zarur.

Buning uchun quyidagi metodik atamalarning mazmunini aniqlab olishimiz zarur bo‘ladi:

Bilim – shaxsning bilish faoliyati mahsuli (tasavvur va tushunchalardan iborat ong mazmuni); ingliz tili nutqida leksika, grammatika, talaffuz, o‘qish qoidasi, imloni o‘zlashtirish va ularga oid sodda mavhumotni bilish; fonetika, leksika va grammatikaga oid til materialini va undan og‘zaki va yozma nutqda foydalanish qoidalari; til hodisalarining shakli, vazifasi va ma’nosi; til hodisalarini

(masalan, mamlakatshunoslik va lingvomamlakatshunoslik va b.) to'g'ri qo'llash uchun zarur bo'ladigan boshqa ma'lumotlar.

Bilim ingliz tilini egallashning dastlabki elementi hisoblanadi. Aytish mumkinki bilim ingliz tili o'rganish jarayonining poydevori va zahirasi sifatida namoyon bo'ladi. Mashqlar bajarish jarayonida malaka va ko'nikmaga aylanadigan bilim tilning o'rganilishini ta'minlaydi.

Ko'nikma – (A.N.Leontyev: – mustahkamlangan operatsiya) ongli bajariladigan chet tilda nutq malakasining avtomatlashgan tarkibiy qismidir.

Lisoniy ko'nikma – u yoki bu harakatda tilga oid bilimlarni ongli va to'g'ri qo'llash, muloqotning lisoniy vositalari (leksika, grammatika, talaffuz)dan ongli ravishda foydalanishni anglatadi va u til haqidagi qoidalardan kommunikatsiya va interaksiya jarayonida uddaburonlik bilan foydalanib, fikrning adekvat ifodalanishini va talqin etilishini kafolatlaydi.

Malaka – ong ishtirokisiz avtomatlashgan faoliyat bo'lib nutqiy (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv) malakalari hamda lisoniy (leksika, grammatika, talaffuz) malakalar farqlanadi. Ingliz tili o'qitish metodikasida malaka termini turlicha sharhlanadi. Mas. ta'limshunoslikda bu tushunchalar “birlamchi malaka”, “ko'nikma”, va “malaka” tarzida talqin etiladi. N.I.Jinkin ta'rificha malaka o'ziga sharoitda qo'llanadigan ko'nikmaning harakat usulidir.

Ko'nikma ruhshunoslikda (ongli avtomatlashgan harakat) va ta'limshunoslikda (u yoki bu harakatda bilimlarni ongli va to'g'ri qo'llash) turlicha ta'riflanadi. Mualliflar ko'nikmani “u yoki bu aqliy harakatni bir xil sharoitda ko'p marta takrorlash natijasida hosil qilinadigan ongli faoliyatdagi avtomatlashgan qism” shaklida ta'riflaydilar.

J.Jalolov ko'nikma va malaka haqidagi ta'limotni ingliz tili o'qitishga tadbiiq etishda, ko'nikmani nutq faoliyatining avtomatlashgan qismi, deyishni va nutq faoliyati turlarining leksik, grammatik va talaffuz ko'nikmalari tushunchasini tavsiiya etadi⁴.

⁴ Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012. – 432 b.

O'quv-metodik topshiriqlar

1. Ta'lim tizimidagi boshqa fanlardan ingliz tilining farqini aniqlashtiring.
2. Ta'lim sharoiti tushunchasining tarkibiy qismlarini tushunib oling.
3. Ingliz tili o'qitish metodikasida "o'rganish" va "o'zlashtirish" deganda nima tushuniladi?
4. Ingliz tilini o'zlashtirish va o'rganilishining ob'yektiv qonuniyatlarini ilmiy jihatdan asoslovchi nazariyalarni qiyoslang.
5. Ingliz till o'qitish metodikasida bilim, ko'nikma va malaka tushunchalariga berilgan ta'riflarni qiyoslang.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: Методическое пособие. – М.: Айрисс-пресс, 2004. – 240 с.
2. Driscoll P., Frost D. The teaching of modern foreign languages in the primary schools. – L.: & N.Y.: Routledge, 2005. – 258 p.
3. Pinter A. Children learning second languages. Research and practice in Applied Linguistics. – UK.: Palgrave & Macmillan, 2011. – 308 p.

1.4. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning maqsad va vazifalari

Kalit so'zlar: *autentik material, diskurs, kommunikativ kompetensiya, lingvistik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, nutqiy faoliyat turlari, amaliy maqsad, tarbiyaviy maqsad, rivojlantiruvchi maqsad*

Har qaysi davlat, har qaysi millat nafaqat yerosti va yerusti tabiiy boyliklari, harbiy qudrati va ishlab chiqarish salohiyati bilan, balki, birinchi navbatda, o'zining yuksak madaniyati va ma'naviyati bilan kuchlidir. Shu boisdan

respublikamizda sog'lom, barkamol naslning tarbiyalab yetishtirish maqsadida ta'lim tizimini tubdan yangilash va isloh etish borasida miqyosi va ko'lamiga ko'ra ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonning ko'pmadaniyatli va ko'ptilli «landshafti» shaxsning til kompetentligini rivojlantirishga samarali asos bo'lmoqda. Ingliz tili ta'limi yoki N.Galskovaning ta'biri bilan aytganda, «Lingvomadaniy ta'lim» yosh avlodning yangi va foydali axborot (informatsiya) olish, yetkazish hamda interaksiyaga kirishish imkoniyatlari va sarhadlarini yanada kengaytiradi.

2012-yil 10-dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875-son qarorida yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari va axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun imkoniyatlar yaratish bosh maqsad etib belgilangan.

Ta'lim maqsadi ijtimoiy-pedagogik va lingvodidaktik tushuncha sifatida ingliz tili o'qitishga tatbiqan quyidagicha ta'riflanishi mumkin: umumta'limiy yo'nalishdagi o'quv predmetlaridan bo'lmish ingliz tilini o'rganishga jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasi shaklidagi ta'lim mazmunini belgilash, o'qitish jarayonini tashkil etish va muayyan natijalarga erishishni oldindan aniqlash vositasidir. Maktabda ingliz tili nima uchun o'rganiladi? savoliga javob tariqasida qo'llanadigan termin-tushunchadir. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga ingliz tili (1) amaliy maqsad, (2) umumta'limiy maqsad, (3) tarbiyaviy maqsad va (4) rivojlantiruvchi maqsadda o'rgatiladi. Ingliz tili o'qitishning amaliy maqsadiga erishish yo'lida umumta'lim maktab kursida ingliz tili o'rgatishning yakuniy amaliy maqsadi – tinglab tushunish va o'qish, ya'ni chet tilda tinglab va o'qib axborot olishdir. Oraliq amaliy maqsad turlicha talqin etiladi: I sinfda tinglab tushunish va gapirish amaliy maqsad hisoblanadi; II-IV sinflarda ham tinglab tushunish va gapirish amaliy maqsad, o'qish va yozuv og'zaki nutqda o'rganilgan til materialini takrorlash va mustahkamlash vositasi; V-VI sinflarda nutq faoliyati

turlaridan tinglab tushunish, gapirish va o'qish – oraliq amaliy maqsad, yozuv – amaliy vosita; VII-IX sinflarda tinglab tushunish va o'qish – amaliy maqsad, gapirish va yozuv – vosita.

Ma'lumki, har qanday maqsad ehtiyoj tufayli paydo bo'ladi. Metodik adabiyotlarda ehtiyojni tahlil qilishda ta'lim sharoitidan kelib chiqib, ob'yektiv va sub'yektiv ehtiyojlar farqlanadi. Ob'yektiv ehtiyoj: a) ingliz tili o'rganuvchilarning yoshga oid psixologik xususiyatlari, ona tili, qiziqishlari, ingliz tili o'rganish layoqatlari; b) ingliz tilida nutq faoliyat turlaridan egallanishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikma darajalari; d) davlat va jamiyat talabidan, ya'ni ijtimoiy buyurtmadan kelib chiqib, o'quvchilarning ingliz tilidan bilim, malaka va ko'nikmalariga qo'yiladigan dasturiy talablar haqidagi ma'lumotlar asosida aniqlanadi.

Sub'yektiv ehtiyoj o'quvchilarning: a) ingliz tili va madaniyatiga munosabatlari; b) ingliz tili o'rganish usulari va strategiyalari; d) qaysi nutq faoliyat turlari (gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv)ni egallashga qiziqishlari haqidagi ma'lumotlar asosida tahlil etiladi. Ob'yektiv va sub'yektiv ehtiyojlar haqidagi tahliliy ma'lumotlar asosida ta'lim maqsadlari aniqlanadi.

Ta'lim maqsadlarini aniqlashda o'rganuvchilarning kommunikativ ehtiyojlariga ustuvor ahamiyat qaratish zarur. Maqsad – ta'limda umumiy yo'nalish bo'lib, muayyan vazifa(lar)ni hal etish rejasidir. Maqsad deganda, ingliz tili va uning sohibi madaniyatini o'rgatish va o'rganishning ongli tarzda rejalashtirilgan natijasi ko'zda tutiladi. Ta'lim maqsadlari ijtimoiy buyurtma – topshiriq bo'lib, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish va tarbiyalashga qaratiladi, u ta'lim mazmuni va unga muvofiq erishiladigan natijani belgilash orqali ingliz tili o'qitish tizimini aniqlashtiradi.

Ingliz tili o'qitish maqsadlari mazkur tizimining asosiy komponenti sifatida umumta'lim sharoitlari va jamiyat hamda shaxs talabidan kelib chiqib aniqlashib boradi. Maqsad o'z navbatida ingliz tili o'qitish mazmuni, tamoyillari, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyat xususiyatlaridan kelib chiqadigan usul va texnologiyalarni belgilaydi.

Ingliz tili o'qitishning amaliy maqsadiga erishish yo'lida nutq faoliyatining turlari uchun maxsus mavzular va til materiali tanlanadi, o'quv vaqtining asosiy qismi ularni o'rganishga bag'ishlanadi, ya'ni mashqlarning aksariyati ushbu nutq faoliyati tur(lar)ida bajariladi. Amaliy maqsadga lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni egallash orqali erishiladi. Kompetensiya (layoqat, fazilat), ma'lumki, bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy belgilar majmuidan iborat. Kompetensiya tarkibiga kichik konsepsiyalar kiradi.

Lingvistik kompetensiyada lisoniy hodisalarning nutqda qo'llanilishi nazarga olinadi. Sotsiolingvistik kompetensiyada muloqot vaziyati, maqsadi va muloqotdoshlar vazifasiga mos tarzda fikr bildira olish ko'zda tutiladi. Pragmatik konsepsiya kommunikativ vaziyatda o'zini tuta bilish (masalan, takroran so'rash, nutqiy va lisoniy murakkablik tug'ilganda undan chiqqa olish) layoqatiga taalluqlidir. Pragmatik kompetensiya tarkibidagi diskursiv kompetensiya og'zaki va yozma nutqdagi izchillikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Amaliy maqsadning ro'yobga chiqishida hosil qilingan barcha kompetensiyalarning uzviy yaxlitligi (sintezi) ta'minlanadi. Amaliy maqsadning ro'yobga chiqishida o'quvchi ta'lim oladi, tarbiyalanadi va uning shaxsi rivojlanadi. Ingliz tili o'qitish umumta'limiy maqsadining ro'yobga chiqishida o'rganilayotgan til vositasi orqali foydali hayotiy axborot va til haqidagi yangi sodda ma'lumotlarni o'zlashtirish ko'zda tutiladi. O'quvchining umumiy saviyasini ko'tarish, o'rganilayotgan tll va madaniyat haqida yangi ma'lumotga ega bo'lish, muloqot madaniyatini yuksaltirish, aqliy mehnat usullarini qo'llash, fikrlash fazilatlarini rivojlantirish kabilarga erishiladi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda asosan lingvistik, strategik (kompensator), o'quv-kognitiv, diskursiv sifatlar takomillashadi. Boshqa fanlar qatorida ingliz tili ham majburiy o'quv predmeti maqomida umumiy ta'lim berish/olishga o'z hissasini qo'shadi. Umumta'lim ob'ekti uchta: til bodisasi, unga oid tushuncha yoki sodda qoida va eng muhimi, ingliz tilidagi diskurs mazmuni.

Ingliz tili o'qitishning tarbiyaviy maqsadi. O'quvchilarga g'oyaviy tarbiya berish, aqliy mehnat malakalarini singdirish, ularning bilish faolligini oshirish

mazkur maqsadning mohiyatini tashkil etadi. Tarbiyaviy maqsad asosan, ikki yo'l bilan ro'yobga chiqariladi: (1) bevosita chet tilda salomlashish, xayrlashish, predmet va hodisalarning nomlarini bilish, she'r va ashula aytish, o'yinlar bajarish kabilar, ayniqsa, dastlabki darslarda o'quvchilarga ancha qiziqarli yumush sanaladi; (2) muloqot chog'ida bir-birlariga odob doirasida munosabat bildirish, xatti-harakatlarini sharhlay olish, audio matn va grafik matnlardan olinadigan axborotlar beqiyos tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Darsdan tashqari o'quv tadbirlarining ham tarbiyaviy ahamiyati cheksiz.

Ingliz tili o'qitishning rivojlantiruvchi maqsadi. Didaktikadagi rivojlantiruvchi ta'lim ma'nosi bilan hamohang bo'lib, o'quvchi shaxsining aqlli, hissiy va motivatsion jihatlarini rivojlantirishni ifodalaydi. O'quvchi intellektual va ma'naviy oziqa oladi, nutqiy muloqotda o'z hissiyotini sinab ko'radi, muloqotdosh (o'quvchi, muallim, diktor va b.)lar fikrini bilish va o'z fikrini bayon etish orqali uning shaxsi kamol topib boradi. Ta'lim jarayonida, jumladan, ingliz tili o'rganishda me'yordagi lisoniy va nutqiy qiyinchiliklarni yengib o'tish o'quvchi tafakkuri va his-tuyg'ularining rivojlanishini ta'minlaydi.

Rivojlantiruvchi maqsadga nutqiy amallar tufayligina erishiladi. Uning umumta'limiy maqsaddan jiddiy farqi shundaki, o'quv ma'lumotlari olish bilan ta'lim fikran bog'lanadi, ma'lumotning mazmuni turli kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim, jumladan, ingliz tili o'rganish shaxs rivojlanishida alohida o'rin egallaydi. Til psixologik, kommunikativ, funksional va madaniy hodisa bo'lganligi sababli bilish jarayoni uchun o'ta ahamiyatli, chunki u bilmaslikdan billishga eltuvchi omildir. Ingliz tilida o'quvchi ikki turda bilim oladi, hirmchisi va asosiysi, nutqiy jarayonda ishtirok etish uchun kerakli algoritmik qoidalar va ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan o'quvchi hayoti davomida foydali ma'lumotlar. Madaniyatlararo muloqot o'zga xalq mentalitetiga xos belgilar va odatlarni singdirishga xizmat qiladi. Bunda boshqalarning turmush tarzini reklama qilish emas. balki ingliz tili sohibining nazari bilan dunyo manzarasiga yangicha qarash va oqibatda, o'z madaniyatini chuqur his qilishga o'rganadi. Umumbashariy va milliy qadriyatlar uyg'unlashuvi sodir bo'ladi.

Har qanday ta'limning sifati va samaradorligi maqsadning belgilanishidagi aniqlik darajasiga bog'liq. Ingliz tili o'qitishda amaliy (ustuvor), umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar e'tirof etilgan. Mamlakatimizda ta'limning barcha bosqichlarida ingliz tili o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning ko'p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun ingliz tilida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iborat⁵.

Rivojlangan demokratik davlatlarda to'plangan tajribalar va ayni paytda shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib, mamlakatimizda ingliz tili kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida o'rgatiladi. Ya'ni boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish:

– o'quvchilarga Birinchi prezidentimiz ta'biri bilan aytganda «chet tillarning ajib dunyosiga bemalol kirish uchun imkoniyatlarni to'liq ochib berish» va xalqaro standartlar darajasida ta'lim va tarbiya berish;

– har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish, o'quvchining nutqiy va til malakalarini hamda diqqat, idrok, xotira kabi psixologik jihatlarini rivojlantirish;

– o'quvchilarda ingliz tilini o'rganishga ijobiy munosabatni shakllantirish, ularda o'zlariga nisbatan ishonch, ingliz tili o'rganishdan zavqlanish va faxrlanish tuyg'ularini qaror toptirish⁶;

– o'quvchilarga kichik yoshdan yangi til dunyosiga kommunikativ-psixologik moslashishlari uchun sharoit yaratish, ingliz tilidan muloqot vositasi sifatida foydalanishga xalaqit beradigan psixologik to'siqlarni bartaraf etish⁷;

– o'quvchilarni ingliz tili o'rganish faoliyatiga qiziqitirish va ularda ingliz tilidan kommunikativ kompetensiyani egallash mayllarini shakllantirish;

⁵ O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining Davlat ta'lim standartlari. – Xalq ta'limi. – № 4. – 2013. – B. 4-32.

⁶ Flanagan T. Final Report on the Modern Languages in Primary Schools Initiative. – Dublin. Consultative Management Committee, 2012. – 70 p.

⁷ Шулькин А.Н. Обучение юностранным языкам. Теория и практика. – М.: Филоматис, 2006. – 480. – С. 82.

– o‘quvchilarda nutqiy imkoniyatlari va ehtiyojlari doirasida ingliz tilida og‘zaki (tinglab tushunish va gapirish) va yozma (o‘qish va yozuv) muloqot qilishning dastlabki sodda ko‘nikmalarini shakllantirish⁸;

– o‘quvchilarni lingvomadaniyatning rangdorligi bilan tanishtirish, ularda turli madaniyatlarga nisbatan samimiy va bag‘rikeng (tolerant) munosabatda bo‘lish xislatini shakllantirish;

– o‘quvchilarni tili o‘rganilayotgan mamlakat(lar)dagi tengdoshlarining dunyosi, folklor va adabiyot namunalari bilan tanishtirish hamda umuminsoniy qadriyatlarni bolalikdan anglashga va hurmat qilishga o‘rgatish;

– o‘quvchilarni o‘rganilayotgan til sohibi yaratgan madaniy merosdan bahramand etish;

– o‘quvchilarda tili o‘rganilayotgan mamlakat xalqlarining fe‘l-atvor, xarakter, odob-axloq me‘yorlari, taomil, rasm-rusum va urf-odatlar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantirish;

– tinglab va o‘qib tushunish, fikrni og‘zaki va yozma ifodalash malaka va ko‘nikmalarini egallash jarayonida o‘quvchining avval egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy va emotsional tajribasini oshirish;

– o‘quvchida aksentsiz talaffuz va istiqbolda o‘z fikrini chet tilda tabiiy nutqqa yaqin darajada ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun mustahkam zamin yaratish⁹, kabi maqsadlarga yo‘naltiriladi.

Boshlang‘ich sinflarda ingliz tili o‘qitish o‘qituvchi va o‘quvchining maqsaddan natija sari intiluvchi hamkorlikdagi faoliyatdir. Boshlang‘ich ta’limda maqsaddan natijaga erishish uchun quyidagi vazifalar bajariladi:

– o‘quvchiga ikki turda bilim, ya’ni nutqiy jarayonda ishtirok etish uchun kerakli til (fonetika, grafika va orfografiya, leksika, grammatika)ga oid algoritmik qoidalar va ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan o‘quvchi hayoti davomida foydali bo‘ladigan ma’lumotlar beriladi:

⁸ Пассов Е.И. Цели обучения иностранному языку: учебное пособие. – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2002. – №6. – С.3-6.

⁹ Lightbown P.S., Spada N. How languages are learned. – L.: Oxford University Press, 2006. – P. 190.

– o‘quvchi ingliz tili sohibining nazari bilan dunyo manzarasiga yangicha qarashga va oqibatda, umumbashariy va milliy qadriyatlarni uyg‘un his qilishga o‘rgatiladi;

– o‘qish va yozish, o‘qish va tinglash, o‘qish va gapirish, tinglash va o‘qish, tinglash va yozish, tinglash va gapirish kabi mashqlar orqali nutq faoliyatining to‘rt turi: tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozuv malakalari o‘zaro bog‘langan holda rivojlantiriladi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» inson manfaatlarini ustuvorligi, uning zamon talablariga mos holda ortib borayotgan ehtiyoj va qiziqishlari, imkoniyatlarini to‘liq yuzaga chiqarish hamda amalga oshirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish, o‘zining kelayotgan avlodning ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash, o‘z fikriga, o‘zining qarashlari va qat‘iy grajdanlik (fuqarolik) pozitsiyasiga ega bo‘lgan, har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirish maqsadida qabul qilingan.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan uzluksiz ta‘lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs – fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi¹⁰. Bugunga kelib 1-4 sinflar uchun shu yoshdagi bolalarning psixologik-fiziologik o‘ziga xosliklarini hisobga olgan o‘quv dasturlari va darsliklarni shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi va kompetensiyaviy yondashuvga asosan tanqidiy qayta ko‘rib chiqilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda «Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi 124 sonli Qarori bilan har bir ta‘lim bosqichida chet tillarni bilish darajasining aniq mezonlarini nazarda tutuvchi uzluksiz ta‘lim tizimining Davlat ta‘lim standartlari tasdiqlandi va 2013/2014 o‘quv yilidan boshlab respublikada chet tillarni, asosan,

¹⁰ O‘zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi. – T.: Sharq, 1997. – 42 b.

ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan bosqichma-bosqich joriy etildi.

O'quv-metodik topshiriqlar

1. Lingvistik kompetensiya tarkibidagi kompetensiyalarning ta'riflarini aniqlashtiring.
2. Sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarning farqlanishini aniqlashtiring.
3. Umumiy o'rta ta'lim maktab kursida ingliz tili o'qitishning amaliy, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini tushunib oling.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining Davlat ta'lim standartlari. – Xalq ta'limi. – № 4. – 2013. – B. 4-32.
2. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. – М.: МГЛПУ. Сарма, 2005. – 248 с.
3. Гальскова Н.Д. Современная цель обучения иностранным языком: от комплексного подхода к интеграции. // Сборник статей международной научно-практической конференции памяти академика РАО Инессы Львовны Бим. – М.: Просвещение, 2013. – С.25-34.

1.5. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish vositalari

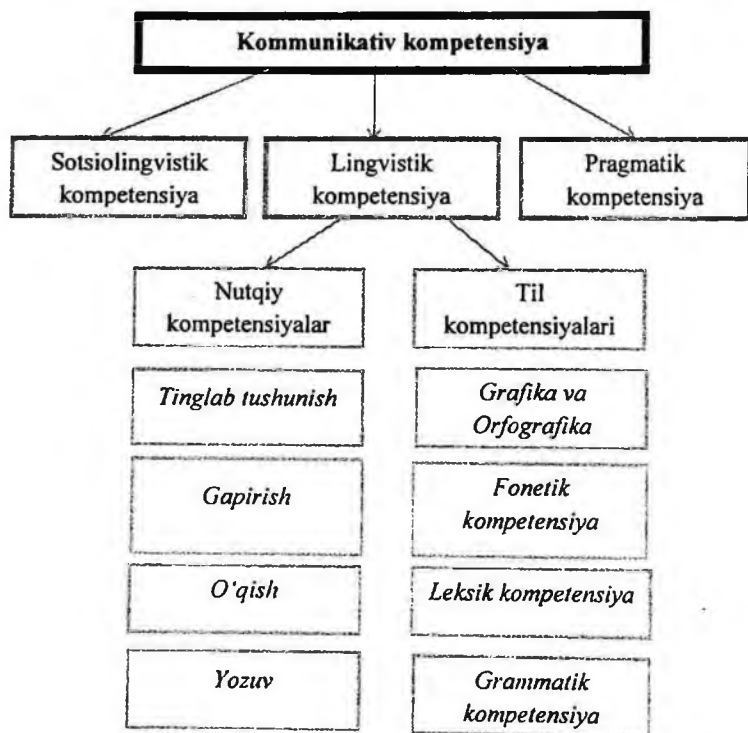
Kalit so'zlar: o'qitish mazmuni, til materiali, til birligi, nutq mavzusi, o'qitish vositasi, darslik majmua, bilim, malaka, ko'nikma

Taraqqiyot sivilizatsiyasi tarixiga retrospektiv nazar tashlar ekanimiz qadimda ajdodlarimiz yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda turli vositalardan foydalanishganligiga guvoh bo'lamiz. Hisobni o'rgatish uchun turli toshlar, suyaklar yoki meva danaklaridan, yozuvni o'rgatishda mumlangan taxtachalar va

“stilo” deb nomlanuvchi uchiga o‘tkir metall tig‘ mahkamlangan cho‘pdan foydalanilgan. Bugungi kunda davlat ta‘lim standarti, o‘quv dasturi va darslik ingliz tili o‘qitishning asosiy vositalarini tashkil etadi.

Davlat ta‘lim standarti. Hujjatning to‘liq nomi «O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta‘lim tizimining Davlat ta‘lim standarti» tarzida qabul qilnagan. Unda chet tili bo‘yicha A1 daraja uchun ta‘lim mazmuni, chet tili bo‘yicha A1 daraja bitiruvchilari tayyorgarligi darajasiga qo‘yiladigan talablar belgilab berilgan.

DTSda kompetensiyalar quyidagi guruhlariga ajratilgan (1-rasmga qarang.):

1-rasm. Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari

DTSda boshlang‘ich sinf (4-sinf) bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan talablar chet tillarni bilishning umumiyevropa tizimiga o‘zaro bog‘liq holda olingan bo‘lib, ular sodda va tushunarli shaklda berilgan. Chet tillarni

bilishning boshlang'ich A1 darajasi – «Kurtaklash bosqichi» (Breakthrough / Survival level / Beginner / Survival / Formulaic Proficiency / Introductory / Substitutional level of proficiency) yoki chet til egallashning boshlang'ich darajasi, deb nomlanib quyidagicha ta'riflanadi:

«Aniq ehtiyojlarni qondirish maqsadida tanish kundalik ifoda birliklarini va sodda jumalarni tushunaman va ulardan foydalana olaman. O'zimni va boshqalarni tanishtira olaman, shaxsiy tafsilotlar, ya'ni yashash manzilib, tanish insonlarim va o'zimga tegishli bo'lgan buyumlar haqidagi savollarga javob bera olaman va shunday savoiilar bilan murojaat eta olaman. Suhbatdosh shoshmasdan, aniq gaplashsa va yordam berishga xayrixoh bo'lsa, sodda usulda axborot almasha olaman»¹¹.

CEFR umume'tirof etilgan me'yor bo'lib, u Yevropada zamonaviy tillarni o'rganish va o'rgatishda shaffoflik, uzviylik va izchillikni ta'minlash maqsadida 1989-1996 yillarda amalga oshirilgan «Language Learning for European Citizenship» dasturi doirasida ishlab chiqilgan va Yevropa Kengashining 2001-yildagi qarori bilan Yevropa mamlakatlarida chet til ta'lim tizimiga joriy etilishi tavsiya etilgan.

CEFR – Yevropa mamlakatlarida o'quv reja, dustur va imtihon savollarini ishlab chiqish hamda darsliklar yaratish uchun tayanch yo'riqnomaga bo'lib, unda til o'rganuvchilar tildan foydalanish va samarali faoliyat olib borish uchun nimalarni o'rganishiari, qanday bilim va malakalarni qay darajada egallashiari lozimligi bayon qilingan¹².

Mazkur standart asosida O'zbekistonda ingliz tili o'qitishda o'quvchining lingvistik bilimlar to'plashiga emas, balki nutqiy (kommunikativ) va madaniy (madaniyatlararo) malakalar (kompetensiyalar)ning egallanishiga e'tibor kuchaytiriladi, ingliz tilini kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv

¹¹ Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun ingliz tili o'quv dasturi. Tuzuvchilar: J.J.Jalolov, M.T.Irisqulov. – Xalq ta'limi. – №4 – Toshkent, 2013. – 44 b.

¹² Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Language Policy Unit, Strasbourg, 2010. – 274 p. Electron resource: http://www.coe.int/A/dg4/Linguistics/Source/CEFR_EN.pdf. Access date: 6.06.2018.

asosida o'rgatish va kommunikativ-kumulyativ metoddan foydalanish tavsiya etiladi.

Davlat ta'lim standartlarida chet tili bo'yicha A1 daraja bitiruvchilari tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablar 1-ilovada va chet tili bo'yicha A1 daraja uchun ta'lim mazmuni belgilangan 2-ilovada taqdim etiladi.

Dastur. Hujjatning to'liq nomi «Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun chet (ingliz, nemis, fransuz) till o'quv dasturi» tarzida qabul qilingan. Ushbu o'quv vositasi muqaddima, uqtirish xati, ingliz tili o'qitishning maqsadi, ingliz tili o'qitish mazmuni, ingliz tilini amaliy o'rganishga qo'yiladigan talablar, ingliz tilidan o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan leksik birliklar miqdori, ingliz tili grammatik va talaffuz minimumi, umumiy o'rta ta'lim maktablarida ingliz tilidan har bir sinfda o'rganiladigan mavzular taqsimoti kabi qismlardan iborat. Dasturni o'qituvchi bajaradi, o'quvchi esa uni o'zlashtiradi.

O'zbek maktablari uchun dastur tayyorlashning o'z tarixi bor. 1968-yilga qadar o'zbek maktablarida Rossiya uchun mo'ljallangan dasturlarning mahalliy lashtirilgan nusxalaridan foydalanib kelingan. O'zbek maktablari uchun dastur loyihasi 1968-yilda ishlab chiqilgan va 1970/71-o'quv yilida maktablarda joriy etilgan. 1999-yilda o'quv dastur yangilandi va uning asosida yangi darsliklar yaratildi.

Chet tilni barcha umumiy o'rta ta'lim maktabining 1-sinfidan boshlab ommaviy o'rganish joriy etilishi munosabati bilan Yevropa Kengashining «Chet tilni egallashning umumiyevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'qitish, baholash» to'g'risidagi xalqaro hujjat (CEFR)ning ayrim holatlarini nazarda tutgan holda Uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha Davlat ta'lim standarti va O'quv dasturlari ishlab chiqildi va 2013–2014 o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etildi.

Dasturga muvofiq maxsus tanlangan o'qitish mazmuni chet tilda kommunikativ kompetensiyaning egallanishida asosiy ta'limiy ob'yekt hisoblanadi. O'qitish mazmunida ikki jihat kuzatiladi: nimaning o'rganish va nima qilishni o'rganish. Birinchisi. o'quv materiali va ikkinchisi o'quv jarayoni sifatida

namoyon bo'ladi. O'quv materiali dasturdan o'rin oladi. Ikkinchisi, ko'nikma va malakalarga mansub kommunikativ kompetensiyani hosil qilish jarayoni bo'lganligi tufayli dasturda ularga tegishli talablar sanab o'tiladi.

Ingliz tili o'qitish mazmuni uch tarkibli ta'limiy hodisadir: 1) nutq mavzulari; 2) ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar; 3) til materiali. O'qitish mazmuni mavjud sharoitga ko'ra, jumladan, o'quv predmetiga ajratilgan vaqtga qarab tanlanadi. Nutq faoliyati doirasi dasturiy mavzular bilan belgilanadi. Yaratilgan (gapirish, yozuvda) va o'zga shaxs sodir etgan (tinglab tushunish va o'qishda) diskurs dasturdan o'rin olgan mavzularga bevosita bog'liq bo'ladi. Ingliz tili o'qitish mazmuni o'qitish maqsadlariga bevosita bog'liq bo'lib, u odatda, maqsad mazmunini belgilaydi. Mazmun ta'lim chog'ida o'zlashtiriladigan metodik tushuncha yoki kategoriya bo'lsa, uning mahsuli erishiladigan maqsadni aks ettiradi. O'qitish mazmuniga nutqiy mavzular, malaka va ko'nikmalar hamda til materiali kiradi. Ushbu uchta tarkibiy qism ingliz tilini o'rganishda yaxlit o'zlashtirishni taqozo qiladi.

Nutq mavzulari o'qitish maqsadlariga asoslanib tanlanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida «O'quvchi va uni o'rab turgan atrof-muhit», «Vatanimiz» va «Tili o'rganiladigan mamlakatlar» kabi mavzular asosiy nutq mavzulari hisoblanadi. O'qish uchun siyosiy, badiiy, ilmiy, ma'naviyat va madaniyat hamda sportga oid autentik matnlar tanlanadi. Tanlab olingan mavzu va unga oid matnlar o'quvchilarning yoshi hamda qiziqishlariga mos kelishi kerak.

O'quv dasturda o'quvchilar yoshi va qiziqishlarini hisobga olgan holda mavzular jadvallarda sinflar bo'yicha alohida berilgan. Jadvalda sinflar bo'yicha taqsimlangan asosiy mavzular miqdori darslikda shu miqdordagi bo'limlar bo'lishi kerak, degan ma'noni anglatmaydi. Asosiy mavzular tarkibidagi kichik mavzular ham til materiali hajmidan kelib chiqqan holda alohida bo'lim bo'lishi mumkin.

Nutq malakalari deganda, chet tilda nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv)ni egallash darajalari tushuniladi. Malaka o'quvchilarning ingliz tili o'rganish davrida olgan ko'nikmalarini amaliy faoliyatida sobitqadamlik bilan mustaqil ravishda qo'llay olish kompetensiyasi

(layoqati)dir. Nutq malakalari til materialini muloqot paytida qo'llash jarayonida rivojlanadi va takomillashadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ingliz tili o'qitishning asosiy vazifasi bo'lmish nutqiy malakalarni singdirish chog'ida ularga mos keladigan lisoniy ko'nikmalarni ham o'zlashtirishdan iboratdir. Bunday ko'nikmalar asosini ushbu dasturda ko'rsatilgan til materiali tashkil qiladi.

Til materiali dasturda DTSga muvofiq tarzda alohida beriladi. Til materiali ma'lumki, leksik, grammatik va fonetik hodisalarni o'z ichiga oladi. O'quv jarayonida leksik, grammatik, talaffuz hamda imlo birligi kabi tushunchalarni farqlash, darslik va qo'llanmalar tuzishda ulardan o'z o'rnida foydalanish zarur. Til birligi leksik, grammatik, talaffuz va orfografiya (imlo) birliklarini ifodalaydi.

Lug'at birligi – o'zak so'z va yasama so'zdan iborat, leksik birlik (o'zak so'z, yasama so'z (uning tarkibidagi so'z yoki so'z yasovchi elementlar), so'z yasovchi affiks, turg'un so'z birikmasi, gap (og'zaki nutqning ilgariylashi sharoitida qismlarga bo'linmay o'rgatiladigan tayyor jumlar)ni o'z ichiga oladi.

Grammatik birlik – morfologiya va sintaksis hodisalar, talaffuz birligi – fonetik minimumdagi tovush - fonemadan to jumlar ohangigacha, imlo birligi – harf, harf birikmasi, so'z, so'z yasash, shakl va gap yasash elementlari, so'zning o'zgaruvchan hamda o'zgarmaydigan shakllardan iboratdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktabini bitiruvchi o'quvchilar egallaydigan 1500 ta leksik birlikni nutqda o'zlashtiradilar. Ingliz tili grammatikasini o'rgatish, asosan, induktiv (nutqda o'rganilgan lisoniy hodisaga qoida-umumlashma) va qisman deduktiv (o'qish va tinglashda uchraydigan grammatik hodisalarga oid algoritmik qoida berish) uslublarida amalga oshiriladi. Ingliz tili grammatikasini o'rgatish mazmuni uchta metodik mezonga ko'ra (o'quvchining ona tili va ikkinchi tildan to'plangan grammatik tajribasini hisobga olib, ingliz tilining o'zidan yig'iladigan tajribaga asoslanib va grammatik hodisalar taqdimoti tartibini nazarga olib) tanlanadi va ularga maxsus mashqlar beriladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktab kursida ingliz tili o'rgatishning yakuniy amaliy maqsadi – tinglab tushunish va o'qish, ya'ni ingliz tilida tinglab va o'qib axborot olishdir. O'quv dasturida oraliq amaliy maqsad I sinfda tinglab tushunish va

gapirish, II-IV sinflarda ham tinglab tushunish va gapirish amaliy maqsad, o'qish va yozuv esa og'zaki nutqda o'rganilgan tll materialini takrorlash va mustahkamlash vositasi sifatida belgilangan.

Ingliz tilidan o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan fonetik va grammatik minimum nomma-nom keltirilgan. Leksik birliklar faqat miqdor jihatdan belgilangan. Fikrimizcha, har bir sinf oxirida egallanishi lozim bo'lgan leksik birliklar ro'yxati va malakalarining egallanganligini aniqlovchi testlarning ilova etilishi dasturning yanada mukammal bo'lishini ta'minlaydi.

Ingliz tili o'quv dasturida A1 darajaning har bir sinfi oxirida o'quvchilar egallashlari lozim bo'lgan tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv bo'yicha A1/1 (I sinf), A1/2 (II sinf), A1/2 (III sinf), A1/3 (IV sinf) malakalari belgilangan. Dasturda boshlang'ich (A1) darajaning har bir sinfi oxirida o'quvchilar egallashlari lozim bo'lgan malakalar 3-ilovada belgilangan.

Darslik. Bugungi axborot texnologiyalari asrida erishilgan yutuqlar ta'limda sifat va samaradorlikni ta'minlashning yanada ilg'or vositalaridan foydalanish imkonini yaratmoqda. Bugungi kunda darsliklarda millat fikrining, millat tafakkuri va millat mafkurasining eng ilg'or namunasi aks etishi lozimgiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'quv vositalari o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ta'limiy ko'prik bo'lib, unda o'quv jarayoni sodir bo'ladi. Ushbu vosita yordamida jamiyatda kelajak avlod shakllanadi. Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Demokratik jamiyat talabi esa mustaqil va ijodiy fikrlashga, kreativ va tashabbuskor bo'lishga ruhlantiruvchi, egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarga tayanib turli vaziyatlarda muammoning yechimini oqilona hal eta olish kompetensiyalarga ega raqobatbardosh va moslashuvchan mutaxassis sifatida komil insonni tarbiyalashdir¹³. Bu esa o'z navbatida yuqoridagi

¹³ Архипов В.И. Школьные учебники иностранного языка нового поколения: от теории к практике составления. // Сборник статей международной научно-практической конференции памяти академика РАОИ.Л. Биз. – М.: ТЕЗАУРУС, 2013. – С. 211-214.

maqsadlarga erishini ta'minlashning zamonaviy va ilg'or ta'lim vositalarini yaratish muammosini kun tartibiga olib chiqadi.

Metodik adabiyotlarda ta'lim vositalari quyidagicha tasniflanadi: 1) bajaradigan vazifasiga ko'ra asosiy va qo'shimcha (yordamchi) o'quv qurollari turlari; 2) kimga mo'ljallanganligiga qarab muallim yoki o'quvchilar qo'llaydigan o'quv qurollari; 3) axborot keladigan yo'l (analizator)ga nisbatan – eshitish, ko'rish, eshitib-ko'rish nomlaridagi; 4) texnika ishtirokini hisobga olib, an'anaviy (notexnik) va zamonaviy (texnik) atalmish o'quv qurollari; 5) ishlab chiqarilishi nuqtai nazaridan – ommaviy va mahalliy o'quv qurollari mavjud.

Keyingi yillarda «darslik» termini ifodalaydigan ma'no doirasi hirmuncha kengayib, *darslik-majmua* deb nomlanmoqda va u o'quvchi kitobi (darslik), o'qituvchi kitobi, grammatik va leksik materiallarning o'zlashtirilishiga mo'ljallangan mashq daftarlari, o'qish kitobi, multimediya ilovalari va Internet veb-saytidan iborat bo'lishi lozimligi tavsiya etilmoqda. Darslik-majmuaning veb-sahifasida o'qituvchilar majmua haqida fikr-mulohazalar qoldirish, mualliflar bilan bevosita muloqotga kirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, veb-sahifalarda darslikdan foydalanish bo'yicha muallif va tajribali o'qituvchilarning metodik tavsiyalari bilan tanishish mumkin.

Elektron darsliklar axborotlarga boyligi va qo'shimcha imkoniyatlari, ya'ni chet tildan kommunikativ kompetensiyani egallanganlik darajalarini aniqlovchi avtomatik tizimning mavjudligi, fonetika, orfografiya, leksika va grammatikaga oid animatsion va grafik o'yin tarzidagi mashqlarning turli-tumanligi, o'quvchilarga autentik nutq vaziyatlarini virtual tarzda namoyish eta olishi, video va audio formatdagi qo'shimcha sotsiolingvistik materiallarga boyligi bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish kompetentligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'ladigan bilim, malaka va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilganligi belgilangan. Boshlang'ich ingliz tili ta'limida ham mazkur tilni

istiqbolda mukammal egllanishini ta'minlaydigan poydevor yaratilishiga e'tibor qaratiladi. Buning uchun esa o'quvchilarning bilish faolligini, ya'ni tafkkurini kengaytiradigan, ularning ijodiy fikrlash qobilyatini o'stiradigan darslik majmualarning ahamiyati beqiyosdir. Shu sababdan zamonaviy darslik majmualarining salohiyati, ularning o'quvchi bilish faolligini oshirish va kommunikativ kompetensiyalarni egallanishini ta'minlay olish darajasi muhim hisoblanadi. Ayniqsa, darslik majmuda taqdim etilgan nutq mavzulari doirasidagi nutq faoliyat turlari uchun mashqlarning miqdoriy ratsioni va ularning kommunikativ kompetensiyaning egallanishini ta'minlashdagi foydalilik darajasi muhimdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun ingliz tili o'qitishning lingvistik, psixologik va metodik asoslari hamda zamonaviy talablaridan kelib chiqib darslik yaratish muammolari D.I.Traytak (1990), R.K.Minyar-Beloruheva (1990), G.V.Rogova (1991), A.R.Arutyunova (1991), N.I.Geiz (1996), I.L.Bim (2000), D.D.Zueva (2004), A.A.Kuznetsova (2005), M.Koprovskiy (2005), A.M.Jarova (2013) kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Masalan, Mark Koprovskiy «New Headway», «Inside Out», «Innovations» darsliklarida taqdim etilgan leksik minimum tarkibi so'z, qo'shma so'z, juft so'z, so'z birikma, turg'un birikma, frazeologik birikma, tipovoy va tayyor jumlar hisobiga qay darajada adekvat metodik tayyorlanganligini aniqlash maqsadida ilmiy izlanishlar olib borgan. A.M.Жарова «Английский язык» для 2, 3, 4 классов (В.П.Кузовлевидр.), «Enjoy English» для 1, 2, 3, 4 классов (М.З. Биболетова и др.). «Английский язык» для 1, 2, 3, 4 классов (И.Н.Верещагина и др.) darslik-majmualarning o'quvchilarda o'quv-bilish faolligini oshirish salohiyatini belgilash bo'yicha qiyosiy tadqiqotlar olib borgan.

O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari uchun darslik majmualar yaratishda nazariyani amaliyotga tadbiq etish bo'yicha ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishda A.T. Irisqulov, S. Xan va mualliflar jamoasi tomonidan yaratilgan Kids' English Class 1,2,3,4 darslik-majmualaridan foydalanilmoqda.

Mazkur darslik-majmualarning yuqori darajadagi estetik jozibadorligi o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga motivatsiya va o'quv-bilish faolligini oshirishi mumkinligi, izchillik tamoyiliga amal qilinganligi kabi qator yutuqlarini e'tirof etish mumkin.

Mazkur darslik majmualari DTS, Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti tayanch o'quv rejasi, ingliz tilidan o'quv dasturi va Umumyevropa xalqaro standarti (CEFR)ga muvofiq hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshga oid psixologik xususiyatlarini, ularning til tajribalarini inobatga olgan holda, xorijlik konsultantlar yordamida, mahalliy mualliflar tomonidan yaratilgan. Qolaversa, majmua tarkibi multimediya resurslari bilan boyitilganligi uning ta'lim maqsadlarga erishilishini ta'minlash salohiyatini yanada oshiradi.

Soxaga oid adabiyotlarning mavzuga taaluqli boblarida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tayyorlangan darslik majmualar:

1. DTS, o'quv reja va dasturda belgilangan ingliz tili o'qitishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini tilni amaliy egallash chog'ida uyg'unlashgan holda yuzaga chiqarishga erishilishini ta'minlay olishi;
2. DTS, o'quv reja va o'quv dasturida belgilangan A1 darajasidagi kommunikativ kompetensiyani egallanishini ta'minlay olish salohiyatiga ega bo'lishi;
3. O'quv reja va dastur talablariga muvofiq nutq faoliyat turlaridan bilim, malaka va ko'nikmalarni integrativ o'zlashtirilishini ta'minlay olishi;
4. Nutq faoliyat turlaridan fonetika, leksika va grammatikaga oid bilimlarni olish, ko'nikmalarni egallash va malakalarni o'stirishga mo'ljallangan takrorlash (controlled) va erkin kommunikativ (free communicative) mashqlarini ratsionli bajarilishini ta'minlay olishi;
5. Kommunikativ kompetensiyani egallanishida foydalilik ehtimolligi yuqori bo'lgan ratsionli (juft so'z, qo'shma so'z, so'z birikma, nutq namunalari) leksik minimumni o'zlashtirilishini ta'minlay olishi;
6. Format, ya'ni illyustrativ jozibadorligi, mustahkam, ixcham va qulay muqovalanganligi, o'lchamini to'g'ri tanlanganligi, fonetik va grafik ramziy

belgilarning tushunarli va aniqligi, sifatli tahrir etilganligi, mundarija, ilovalar va jadvallarni adekvat joylashtirilganligi;

7. Tarkibiy jihatdan to'liqlik darajasi, ya'ni o'quvchi kitobi, o'qituvchi kitobi, o'qish kitobi, yozuv daftari, grammatika va leksikaga oid til materialini o'zlashtirilishi uchun mashq kitoblari, nutq mavzulariga oid audio va video fayllar, har bir bo'lim, chorak va o'quv yili yakunida bilim, malaka va ko'nikmalarni egallanganlik darajasini aniqlovchi test kitoblari va maxsus ruknlarda muhokamalar va iqtiboslar berib borilayotgan Internet saytining mavjudligi kabi mezonlar asosida baholanmoqda.

O'quv-metodik topshiriqlar

1. "O'qitish vositalari" deganda nimani tushunasiz?
2. Dastur va darslik orasidagi munosabatlarni aniqlang.
3. Ingliz tilidagi o'qitish mazmunining tarkibiy qismlarini bayon qiling.
4. Metodik terminlar "mavzu", "vaziyat", "malaka", "ko'nikma"ni ifodalaydigan tushunchalar talqinini bayon eting.
5. Qaysi nutq faoliyati turlari bo'yicha qanday mavzu va vaziyat berilishi maqsadga muvofiqligini muhokama qiling.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Дронов В.П., Копылова В.В. Учебно-методическое обеспечение сегодня – переход к новым формам. // Сборник статей международной научно-практической конференции памяти академика РАО Инессы Львовны Бим. – М.: ТЕЗАУРУС, 2013. – С. 211-212.
2. Brown.D.H. Teaching by principles. An Integrative Approach to Language Pedagogy. –NY.: PEARSON Longman, 2007. – 570 p.
3. Koprowski M. Investigating the usefulness of lexical phrases in contemporary course books. ELT Journal Volume 59/4 October 2005. – P. 322-332.

IKKINCHI QISM
BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISH
METODIKASINING TILSHUNOSLIK ASOSLARI

2.6. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining lingvistik asoslari

Kalit so'zlar: *til, nutq, til materiali, nutq faoliyat turlari, nutqiy kompetensiya, lisoniy kompetensiya, filogenez, ontogenez, mexanik xotira, mediatsiya, interaksiya, egosentrik nutq, verbal ifoda, nutqning verballashuvi*

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining lingvistik asoslari o'qitish jarayonining lingvistik asoslaridan farqlanishi lozim. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitish metodikasining lingvistik asoslari zamonaviy o'qituvchiga shaxsiy ishchi o'quv dasturi uchun til materialini tanlash, metodik tashkil etish va uni taqdim etishda yordam beradi.

Ma'lumki, o'qitishning lingvistik asoslari kommunikativ kompetensiyaning lingvistikaga oid ta'lim mazmunini aks ettiradi va DTS, dastur va darsliklarda bayon etiladi.

Dastlab kommunikativ kompetensiya atamasini tushunib olish zarur bo'ladi. *Kommunikativ kompetensiya* atamasiga o'rganilayotgan chet til bo'yicha egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash qobiliyati, degan mazmunda ta'rif berilgan. Ushbu atama tarkibidagi asosiy tushunchani ifodalovchi *kompetensiya* (competence) so'zi dastlab N.Xomskiy tomonidan «grammatik kompetensiya», ya'ni gapiruvchi va tinglovchining til haqidagi bilimi, degan ma'noda qo'llanilgan¹⁴.

¹⁴ Bagarić V., Mihaljević D.J. Defining Communicative Competence. *METODIKA*: Vol. 8, br. 14 (1/2007), – P. 94-103.

D.Xayms bola til haqidagi bilimlar (grammatika)ni o'zlashtirish jarayonida undan to'g'ri foydalanishni ham, ya'ni qachon, qayerda, kimga, qay tarzda va nima haqida gapirish maqbulligini o'rganish orqali kommunikativ kompetentligini takomillashtirib boradi, deya *kommunikativ kompetensiya* atamasining muallifiga aylandi.

Bugunga kelib kompetensiya insonning turli sohalarda faoliyat olib borishi uchun zarur bo'ladigan bilim, malaka, ko'nikma, shaxsiy sifat va fazilatlar yig'indisini ifodalamoqda.

Lingvistik kompetensiya til materiali (fonetika, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglash, gapirish, o'qish va yozuv) bo'yicha ko'nikmalar egallashni nazarda tutadi.

Sotsiolingvistik kompetensiya so'zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini, o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlarini va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarini bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim eta olish fazilatini nazarda tutadi.

Pragmatik kompetensiya o'rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish xususiyatini nazarda tutadi.

Metodist-olimlar ingliz tili o'qitish mazmunini a) til va nutq materialini umumlashtiruvchi lingvistik, b) malaka va ko'nikmalardan iborat psixologik, d) o'rganish usullarining egallanishini aniqlashtiruvchi metodologik komponentlarga ajratishadi.

Lekin bugungi zamonaviy ta'limda nafaqat til va nitqqa oid, balki mamlakatshunoslik hamda lingvomadaniyatshunoslikka oid materialning ham o'zlashtirilishi talab etiladi. Bunda ingliz tili ta'limiga ijtimoiy-madaniy va

madaniyatlara yondashuvlarni tadqiq etish zarurati paydo bo'ladi. Bularning hammasi darslik va ishchi o'quv dasturlari uchun til va nutq materialini tanlash va taqdim etish vazifasini murakkablashtiradi.

Zamonaviy talablarga muvofiq o'quvchilar tomonidan nafaqat til va nutqqa oid materialning balki ingliz tili sohibining madaniyatiga oid materialning ham o'zlashtirilishi lozimligi inobatga olinadigan bo'lsa, lingvistik materialni tanlashda sotsiolingvistik mazmunga ham e'tibor qaratilishi zarur bo'ladi.

Tajribalardan ma'lumki, zamonaviy o'qituvchi asosiy darslik-majmuadan foydalanish bilan cheklanmay sinfdagi o'quvchilarning salohiyatidan kelib chiqib darsning sifati va samaradorligini oshirish maqsadida turli manbaalardan qo'shimcha materiallar tanlaydi. Shu sababdan zamonaviy o'qituvchi fan bo'yicha ishchi o'quv dasturini takomillashtirishda kimga, nimani, qanday, va qancha o'qitish masalasini savodli hal etishi kerak.

Aksariyat hollarda o'qituvchining o'rgatish va o'quvchilarning o'rganish maqsadiga yo'naltirilgan hamkorlikdagi faoliyati natijasida kommunikativ kompetensiyaning dasturiy talablar darajasida egallanishiga erishilmaydi. Bunga asosiy sabablardan biri sifatida darsliklarda taqdim etilgan lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarning egallanishiga xizmat qiluvchi mashqlarning miqdoridagi noadekvatlikni ko'rsatish mumkin. Chunki ayrim darsliklar G'arb lingvodidaktikasiga haddan ziyod e'tibor qaratish natijasida yaratilgan bo'lib, ularda nutqiy kompetensiyaning egallanishiga xizmat qiluvchi mashqlar miqdori sezilarli darajada yuqori. Yoki aksincha, ya'ni oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun test sinovlariga puxta tayyorlash maqsadida til materialining o'zlashtirilishiga xizmat qiluvchi mashqlar miqdori ustunlik qilishi mumkin. Zamonaviy o'qituvchi esa muvozanatni saqlay bilishi va darsdan ko'zlangan maqsadlarni to'liq ro'yobga chiqarish uchun maxsus metodik tadbirlar qo'llashi lozim.

Dastur materialini tanlashda o'qituvchi o'quvchilarning yosh davrlari bilan birga, ulardagi nutqiy faoliyatning qay tarzda harakatlanayotganligini va uni qanday rivojlantirish mumkinligini hisobga olishi lozim. Masalan, bir soat (40-45

daqiqa)lik dars mashg'ulotida (uyda repetitor ko'magida emas) o'quvchi qancha leksik birlikni o'zlashtira olishi (zarurligini emas) mumkinligini aniqlash zarur. Buning uchun nutqiy faoliyatning ona tilida va ingliz tilida turlicha bo'lolmasligini tushunish zarur. Nutqiy faoliyat bitta va u o'z qonunyatlariga muvofiq rivojlanadi. U o'zining shakl va mazmuniga ega bo'lib shaxsning rivojlanishiga chambarchas bog'liq.

O'quvchi nutqiy faoliyatining qanday tuzilganligini bilgan o'qituvchi uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashq va topshiriqlarni adekvat tanlay oladi, nutq faoliyat turlaridan maqsad emas vosita sifatida foydalanib shaxsga va kompetensiyalarning egallanishiga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasiga muvofiqlashadi. Shundagina bilim, malaka va ko'nikmalarning egallanishiga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi o'z o'rmini shaxsga yo'naltirilgan ta'limga bo'shatib beradi.

Metodikaning psixolingvistik aspektidan bilimga ega o'qituvchi (ona tilini o'zlashtirishdagi tajribalar asosida sodir bo'ladigan ingliz tili o'rganish jarayonida) o'quvchi nutqiy faoliyatining turlarini emas, balki kompleks rivojlantira oladi.

Ma'lumki, chet tilni o'rgatish ushbu tilda nutqning sodir bo'lishi yoki uni idrok etilishi jarayonini tashkil qilishdir. «Nutq» terminining ma'nosi fikrni shakllantirish va uni ifodalash usulini, tilning amalda qo'llanilishi va reallashuvini bildiradi. Til esa kommunikatsiya va interaksiya vositasi, ishoralar tizimi, fikrni ifodalash va xosil qilish quroli, vositasidir. Til undan foydalanuvchilar uchun umumiy, ya'ni ijtimoiy nutq esa individual o'ziga xos hodisadir¹⁵. Til, sodda qilib aytganda, birliklar va ularning aloqasi sistemasidir, nutq – og'zaki va yozma matndir. Fikrni ifodalash psixolingvistikada (re)produktiv nutq faoliyati deyiladi, bunga gapirish va yozuv kiradi. Ifodalangan fikrni (gapirish va yozuv mahsulini) idrok etish retseptiv nutq hisoblanadi. Fikr bayon etuvchi va uni idrok etuvchilar kommunikant nomi bilan yagona terminda unumlashadi. Kommunikant o'z

¹⁵ Немов Р.С. Общие основы психологии. – М.: Владос, 2003. – С. 216-217.

navbatida, (re)produsent (gapiruvchi va yozuvchi – fikr bayon etuvchi) va retsiyent (fikrni idrok etuvchi – tinglovchi va o‘quvchi) deyiladi.

Zamonaviy metodikada “retseptiv” va “reproduktiv” minimumlar farqlanadi. Retseptiv til minimum nutq faoliyatining tinglab tushunish va o‘qish turlaridan kommunikativ kompetensiya uchun xizmat qiladigan til materiali tushuniladi. Reprodaktiv til minimum esa nutq faoliyatining gapirish va yozish turlaridan kommunikativ kompetensiyaning egallanishiga xizmat qiladi.

Psixolingvistika muammolarini hal qilishda professorlar Lev Semyonovich Vigotskiy, Jan Piaje, Patrisiya Driskol, Tatyana Gordon, Nikolay Ivanovich Jinkin, Aleksey Alekseyevich Leontyev, Irina Alekseyevna Zimnyaya kabi atoqli ruhshunoslarning hissasi katta.

L.S.Vigotskiy tadqiqotlaridan ma’lumki chet tilda nutq rivojlanishi ona tilida nutq rivojlanishidan tubdan farq qiladi. Ona tilida nutq (deyarli) ong ishtirokisiz va maqsadli rivojlantirilmaydi. Bola nutqi va tafakkuri parallel rivojlanadi. Ya’ni bola ongida shakllangan fikrni ifodalash maqsadida til vositalaridan foydalanadi va shu tariqa o‘zini o‘rab turgan borliqni anglay boshlaydi. Borliqni anglash jarayonida til bilan ifodalanadigan tushunchalar shakllanib boradi. Ingliz tilida nutq rivojlanish jarayonida esa mutlaqo boshqacha manzara gavdalanadi. Ingliz tili o‘rganishga kirishilganida o‘quvchi ma’lum darajada ona tilidagi til va nutq tajribalariga hamda shu tilda asosiy fikrlash operatsiyalarini amalga oshirish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Ingliz tili birliklarini egallanishi o‘rab turgan borliqni anglash jarayoni bilan muvofiqlashmaydi. Bu jarayonda o‘quvchi fikrlashni emas balki fikr ifodalashning o‘zga til va madaniyatga xos vosita va usullaridan adekvat foydalanish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Bu esa o‘z navbatida o‘rgatishning ongliklik prinsipiga ahamiyat qaratilishi lozimligini talab etadi. Ya’ni kommunikativ kompetensiyaning egallanishi uchun fonetika, leksiga va grammatikaga oid til materiali metodik tayyorlanadi va taqdim etiladi. Til materiali yuzasidan egallangan bilimlarni mustahkamlash va uning asosida ingliz tilida nutqiy

ko'nikma va malakalarini rivojlantirish maqsadida maxsus kommunikativ mashqlar bajariladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ingliz tilida fikr ifodalash usuli sifatida nutqini rivojlantirish katta qiyinchiliklar bilan amalga oshiriladi. Chunki fikrni shakllantirish ichki planda ona tilida sodir bo'ladi, ifodalash esa tashqi planda ingliz tilida amalga oshiriladi. Agar ingliz tili o'rganish jarayonida o'quvchi doimiy ravishda ona tili kodini ingliz tili kodiga tarjima qilaversa u til vositalarini o'rganadi, ingliz tilida fikr ifodalash usulini emas.

Til o'zlashtirish jaryoni ongli va beixtiyor harakatlar umumlashmasida kechishi aniq, lekin bu harakatlarni ta'minlovchi mexanizmlarning «ishga tushishi» til o'rganishga qanday sharoitda, necha yoshda kirishilayotgani bilan bog'liq. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ona tilidagi nutq va fikrlash jarayonlari o'ta tez rivojlanayotgan bo'ladi, o'z navbatida mexanik xotira o'rnini so'z mantiq xotirasi, taqqoslash, qiyoslash, analogiya, tasniflash, umumlashtirish egallagan bo'ladi. Agar shu davrda ingliz tili taqlid qilish va yod olish asosida o'qitilsa bu mexanik xotirani rivojlantiradi va oqibat natijada ona tilida nutq rivojlanishini to'xtatib qolishiga sabab bo'ladi. Bu o'z navbatida nutq va tafakkur rivojlanishini, fikr shakllantirish va ifodalashni ham tormozlanib qolishiga olib keladi.

O'quvchining ingliz tilidagi nutqini rivojlantirishda fikr ifodalashning ingliz tilidagi, ya'ni ona tilida fikr ifodalash usuli bilan qiyoslanadigan muqobil usuli shakllantirilishi lozim. Buning uchun nutq namunalarini o'rgatish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarni ingliz tilda fikr ifodalash usullari bilan tanishtirish tavsija etiladi. Chunki nutq namunalarining boy repertuari o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda va hali shakllanmagan grammatik ko'nikmalar o'rnini qoplashda muhim ahamiyatga ega. Bunda tildagi alohida birliklar emas, balki shu birliklarni o'z ichiga olgan yaxlit modellar yoki qurilma (konstruksiya)lar taqqoslanadi.

Strukturani tadqiq etuvchi lingvistik yo'nalish namoyandalari ijod etgan *nutq namunasi* (speech patterns, formulaic chunks, fixed expressions) va *almashtiriladigan jadvallar* (substitution tables) tushunchalari metodikada keng

ommalashgan. Nutq namunalari va almashtiriladigan jadvallar o'rganilayotgan chet tilning leksik, grammatik va talafuz tomonlarini mujassamlashtiradi hamda uni idrok etish uchun tayyor hodisa hisoblanadi.

Nutq rivojlanish jarayonida bola nafaqat til tizimini, balki o'z his-tuyg'ularini, ichki kechinmalarini va xohish-istagini ifodalash vositalarini ham o'zlashtiradi. Shu tariqa til bolaning shaxsiy «men»ini shakllantiruvchi vosita sifatida ijtimoiylashuv va individuallashtirishga xizmat qiladi. Uch yoshli bolaning nutqi muloqot quroli vazifasini bajarib, amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liq holda ro'yobga chiqadi. Unda dialogik nutq paydo bo'ladi. Qiziqtirgan narsalar haqida savollar berish yoki kattalarning savoliga javob qaytarish zarurati dialogik nutqni taqozo etadi. Dialogik nutq zamirida ona tilining grammatik tuzilishini faol egallash uchun keng imkoniyatlar mavjud. Dialogik nutq bolaning kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyatining ajralmas tarkibiy qismidir.

Kattalar bilan muloqot jarayonida bola o'zini o'rab turgan lingvo-etno madaniyatga taalluqli ekanligini anglaydi. Ingliz tili o'rganish jarayonida o'quvchi o'zga lingvo-etno madaniyatiga xos ijtimoiy va til muhiti bilan tanishtiriladi. An'anaviy ingliz tili o'rgatishning dastlabki bosqichlarida monologik nutqni o'rgatishga ko'proq ahamiyat qaratilgan. Masalan, darslik majmualarda "This is a dog.", "That is a cow." kabi misollar uchraydi (Kids' English 2:24). Bunday misollar esa I.A.Zimnaya va Ye.V.Passovlar fikricha kommunikatsiya yoki interaktsiyani emas, nutqharakatni bajarishga o'rgatadi. Nutqharakatni bajarishda esa motivatsiya bo'lmaydi¹⁶.

Ma'lumki, bolaga ona tilidagi nutq hayot uchun zarur qurol, yagona muloqot vositasi sifatida rivojlanadi. Ona tilidagi nutq rivojlanishida ichki (intrinsic) motivatsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni bola ona tilini ota-onasi yoki o'qituvchisini xursand qilish, a'lo baho olish, til materialini o'zlashtirish uchun emas, balki o'zining biologik ehtiyojlarini qondirish uchun o'zlashtiradi¹⁷: otlarning ko'plik shaklini yasay olmadimi, ikkita qand o'rniga bitta oladi. Quyida

¹⁶ Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М.: Голоса-Пресс, 2010. – С. 10-11.

¹⁷ Williams M., Burden R. L. Psychology for language Teachers. A social constructivist approach. – L.: Cambridge University Press, 2010. – P. 40

ona tili va chet tilda nutq rivojlanish jarayonlarini qiyosiy tahlil qilib chiqamiz (2-jadval).

2-jadval.

Ingliz-o'zbek tillarida nutq rivojlanishi filo-, ontogenezi hamda leksik va grammatik ko'nikmalarining rivojlanishi bo'yicha o'xshash va farqli xususiyatlari

Qiyoslash mezonlari	Ona tili	Ingliz tili
Nutq rivojlanish filogenezi	tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv kompetensiyalarining egallanishi izchilligi	tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv kompetensiyalarining egallanishi izchilligi
	Fonetika, leksika, orfografiya, grammatika	Fonetika, leksika, grammatika, orfografiya
Nutq rivojlanish ontogenezi	Stimul-reaksiya hodisalari, egosentrik nutq, kreativ nutqiy ijodkorlik	Nutq namunalari asosida taqlid qilish, takrorlash mashqlarini bajarish
Leksik ko'nikma	So'z tasodifiy va deyarli ong ishtirokisiz o'rganiladi	Leksik minimum metodik tayyorlanadi va maxsus maqsadlarda taqdim etiladi
Grammatik ko'nikma	ot + sifat, yoki ot + fe'ldan iborat qisqa telegrafik xususiyatga ega	Muloqot modellari va nutq namunalari asosida grammatik ko'nikma shakllantiriladi

Uch yoshdan o'tgan bolada faqat yaqin kishilar bilan emas, balki begonalar, tengqurlar bilan ham muloqot ko'lamini kengaytib, tom ma'nodagi nutq faoliyati vujudga keladi. Bolada kattalarning nutqiga, xatti-harakatiga qiziqish kuchayadi, o'ziga daxlsiz fikr va mulohazalarni tinglash mayli paydo bo'ladi, shuningdek, uning o'z atrof-muhitida, kattalar davrasida olgan ma'lumotlar va axborotlar bo'yicha boshqalar bilan muloqotga kirishish istagi paydo bo'ladi¹⁸.

Ingliz tili o'rganishda tashqi motivatsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham kichik maktab yoshi ushbu planda katta imkoniyatlar eshigini ochadi. Chunki kichik maktab yoshidagi o'quvchida o'yin-motivatsiyasi kuchli bo'ladi va undan foydalanish har qanday til birligini o'rgatishda kommunikativ amaliy ahamiyatga ega.

¹⁸ Фозиев Э. Умумий психология: Психология мутахассислиги учун дарслик. – Т.: Университет, 2006. 82-б.